

KoraújkorÁSZ

Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai

Szerkesztette:

Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Budapest
2014

KoraújkorÁSZ tanulmánykötetek 1.

Sorozatszerkesztő
Vajnági Márta

Lektorálta
Vajnági Márta

A kötet megjelenését az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat támogatta.

A kiadásért felel dr. Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja.

Tördelte, nyomtatta és kötötte a Komáromi Nyomda Kiadó és Kft.
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

A tanulmányok szerzői © Borbély Zoltán, Hónich Henrik, Kádár Zsófia, Kalotai Noémi, Kovács Katalin Anita, Kökényesi Zsolt, Martis Zsombor, Mitropulos Anna Diána, Papp Ingrid, Péter Krisztina, Rittling László, Szabó-Turákné Póka Ágnes

A kötet szerkesztői © Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt,
Mitropulos Anna Diána

ISBN 978-963-284-495-4

A borítón szereplő kép a Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust... c. nyomtatvány címlapkép-részlete, amelyet az őrző Országos Széchényi Könyvtár engedélyével közlünk. (A kötet jelzete: OSZK RMK III. 2640/2., App. H. 2107.)

TARTALOMJEGYZÉK

I. Gazdaság és igazgatás	11
Szabó-Turákné Póka Ágnes: Georg Werner (1490?–1556) kapcsolatrendszere és ennek szerepe pályájának alakulásában.....	13
A Humanist in the Economic Governance: Georg Werner and His Network of Relationships	30
Borbély Zoltán: Bethlen Gábor tisztviselői Felső-Magyarországon	31
Officials of Gábor Bethlen in Upper Hungary.....	49
Mitropulos Anna Diána: „...fraknói várunkban (egy) új kincstárat építettünk” – Mesterek tevékenysége a fraknói számlák tükrében	50
„...in unsern Schloß Forchtenstein (ein) neue Schatz Cammer von neuen erbauen lassen” – Die Tätigkeiten der Handwerker im Spiegel der Rechnungen aus Forchtenstein	68
II. Forráselemzés, forrásértelmezés	69
Péter Krisztina: A periodikus sajtó előfutárai: a <i>Messrelationok</i>	71
Forerunners of Periodical Press: the <i>Messrelations</i>	88
Martis Zsombor: Protestáns mitizáció Czeglédi István <i>Barátsági dorgálás</i> című művében.....	89
The Use of Biblical Mythization in István Czeglédi's <i>Barátsági Dorgálás</i>	105
Papp Ingrid: A 17. századi szlovákizáló cseh nyelvű halotti beszédek forrásainak bemutatása ...	106
Literary Sources of seventeenth-century Czech-language Funeral Orations.....	118

Kökényesi Zsolt:	
„A női Szolón”, avagy Mária Terézia uralkodói képe a halotti beszédekben	119
„The Female Solon”, or the Image of Maria Theresa as Sovereign in Funeral Speeches.....	142
Hőnich Henrik:	
Milyen nyelv és milyen nemzet? Az anyanyelv és a politikai nyelvek. Egy 1790-es röpirat tanulságai	146
What Language and What Nation? Mother Tongue and Political Languages in a Pamphlet from 1790	160
III. Társadalom- és hadtörténet.....	161
Kalotai Noémi:	
A kora újkori főúri itinerárium-készítés problematikájának bemutatása Verbőci István példáján keresztül	163
Bemerkungen zur Problematik der Zusammenstellung von Itinerarien in der frühen Neuzeit anhand des Beispiels von István Verbőci	179
Kovács Katalin Anita:	
Bethlen Gábor diplomáciai hálózata, ügynökök, kereskedők, bankárok és diákok a fejedelem szolgálatában	180
The diplomatic network of Gábor Bethlen, agents, merchants, bankers and students in the service of the Prince of Transylvania.....	199
Kádár Zsófia:	
A pozsonyi Szent Salvator-templom katolikus használatba vétele (1672–1673).....	200
Beginning of the Catholic use of the Saint Salvator Church in Bratislava (Presßburg/Pozsony) (1672–1673)	229
Rittling László:	
Eszterházy Antal szerepe Esztergom ostromai alatt	230
The role of Count Antal Eszterházy during the sieges of Esztergom	250

ELŐSZÓ

A kötetben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2013. február 7-én rendezett konferencián elhangzott előadások alapjául szolgáló szövegek olvashatók. A konferenciát az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelem, illetve Kora Újkori Magyar Történelem Programjának hallgatói szervezték. A rendező doktori iskola részéről Hönich Henrik, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána, Péter Krisztina, Szabó-Turákné Póka Ágnes tartott előadást és írt tanulmányt a kötetbe. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemet Kalotai Noémi és Kovács Katalin Anita, a Miskolci Egyetemet Martis Zsombor és Papp Ingrid, a Szegedi Tudományegyetemet Rittling László, az Eszterházy Károly Főiskolát Borbély Zoltán képviseli. A húszperces előadásokat érdemi, eredményes vita követte. Azok, akik végighallgatták, a kötetet olvasva meggyőződhetnek arról, hogy az előadók – előadásuk írásos változatának véglegesítése során – hasznosították a vitában elhangzott észrevételeket.

A szervezők és szerzők közül kerültek ki a kötet szerkesztői, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána, akik a tanulmányokat tematikus blokkokba rendezték és a sorozat szerkesztőjével együtt elvégezték a szövegek egységesítésének embert próbáló munkáját. Örömmel ajánlom az olvasók figyelmébe az új anyagot feltáró és/vagy a meglévő ismereteket újraértelmező, elismerésre méltó filológiai felkészültségről tanúskodó tanulmányokat, amelyek azt bizonyítják, hogy a kora újkor kutatásoknak van jövője.

Budapest, 2014. január

Poór János

A KORAÚJKORÁSZ DOKTORANDUSZ KONFERENCIA

2013. február 7-én az ELTE Történeti Intézetének Szekfű Gyula Könyvtárában tartottuk meg az I. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferenciát, amelynek résztvevői és szervezői is doktorandusz hallgatók voltak. A szervezőknek az volt a céljuk, hogy egy olyan, évente megrendezésre kerülő konferencia-sorozatot indítsanak útjára, amely lehetőséget biztosít a kora újkorral, tehát a 16–18. századdal foglalkozó doktori hallgatóknak, hogy kutatási eredményeiket bemutassák.

A KoraújkorÁSZ-rendezvények kifejezetten azokra a hallgatókra számítanak, akik a hároméves doktori iskolai képzést teljesítik. Egyrészt szeretnénk fórumot teremteni arra, hogy a kora újkorral foglalkozó, de más-más diszciplína (irodalomtörténet, néprajz, régészet stb.) felől közelítő fiatal kutatók megismerhessék egymás kutatásait, bemutathassák eredményeiket, és a konferencián visszajelzéseket, ötleteket kaphassanak további munkájukhoz. Másrészt reményeink szerint sokrétű tapasztalatszerzésre is alkalmasak lesznek a rendezvények, aminek csak egyik oldala, hogy a doktoranduszok „gyakorolhatják” az előadás műfaját. Mivel a szervezési feladatokat – mind a konferenciával, mind az előadásokból készült tanulmánykötettel kapcsolatban – kivétel nélkül doktoranduszok végzik, belekóstolhatnak a konferenciaszervezésbe és a kötetszerkesztésbe is. Ehhez kapcsolódóan célunk az is, hogy az előadó és szervező hallgatók teljesítményükért kreditet is kaphassanak, ezzel segítve a doktori képzés tudományos kreditjeinek összegyűjtését.

Amint azt remélhetően ez a kötet is bizonyítja, az I. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia sikeresen zárult. Örömünkre szolgált, hogy az ELTE-n túl az ország számos doktori iskolájából érkeztek előadók, és hogy nekik köszönhetően a konferencia (és a kötet) tematikája is igen változatos lehetett. Reméljük, hogy ezt a változatosságot a további konferenciák és kötetek esetében is meg tudjuk tartani, és hogy távlati tervként sikerül megvalósítani, hogy a határon túli felsőoktatási intézmények doktoranduszait is meg tudjuk hívni a következő években rendezendő – akár többnapos – konferenciákra.

Budapest, 2014. február

Vajnági Márta

KÁDÁR ZSÓFIA

A POZSONYI SZENT SALVATOR-TEMPLOM KATOLIKUS
HASZNÁLATBA VÉTELE (1672–1673)

*„Bäht Pater noster jung und alt,
Bäht Credo, Litaney!
Damit uns Gott die Kirch erhalt,
Sampt unser Armethey,
Sit Jesuitis Gloria!
Ave Maria!”¹*

A gúnydalocskát egy Reinmundus Rimandus álnévvel megjelent evangélikus kiadvány őrizte meg 1673-ban. Az 1672. esztendő pozsonyi eseményeit, az evangélikus templomok katolikus használatba vételét már saját korában több nyomtatvány is feldolgozta a magyar „gyászévtized” templomelvételei között egyedülálló módon. Az 1671–1681 közötti időszakról a hazai szakirodalomban mindeddig nagyrészt felekezetiileg meghatározott, elfogult feldolgozások születtek, de nagyon sok részlet feltáratlan maradt, alap kutatások is hiányoznak. Vannak azonban fontos új eredmények is – az ún. gályarabperről és kontextusáról S. Varga Katalin és Péter Katalin munkáit, legújabban pedig Georg B. Michels tanulmányát, a rekatolizációs folyamat részleteiről Mihalik Béla dolgozatát, az ellenreformációnak a szabad királyi városokra gyakorolt hatásáról pedig H. Németh István publikációit említhetjük.²

A pozsonyi templomelvétele az általuk is felvázolt összkép egyetlen mozzanata ugyan, de rá vonatkozóan igen gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre. Ennek ellenére történetét mindeztől önálló magyar nyelvű munka nem dolgozta fel; noha egy 1948-as szlovák nyelvű tanulmányban foglalkozott vele Jozef Šátek, aki elsősorban az eseménytörténet ismertetésére szorítkozott.³ Az esetet a történeti összefoglalók mellett iskolatörténeti munkák és a gályarabperre vonatkozó szakirodalom is ismeri, ezek

¹ RIMANDUS 1673, 199.

² S. VARGA 2002, 11–38., PÉTER 1995b, MICHELS 2013, MIHALIK 2010, H. NÉMETH 2005, H. NÉMETH 2008, H. NÉMETH 2010.

³ ŠÁTEK 1948. Ismerte azonban a pozsonyi káptalan és a városi levéltár – általam e tanulmány megírásához fel nem használt – forrásanyagát is.

azonban szinte kivétel nélkül valamelyik – szükségszerűen elfogult – korabeli beszámoló alapján készültek, és azok tartalmát szinte kritika nélkül veszik át.⁴

Ezek közül a korabeli beszámolók (elbeszélő források) közül első helyen a már említett, Reinmundus Rimandus álnévvel kiadott munka áll. A Daniel Wilhelm Mollernek⁵ tulajdonított, *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust* című kötet a pozsonyi lutheránus templomok és gimnázium elvételeit örökíti meg bő kétszáz oldal terjedelemben.⁶ Valószínűleg német területen (talán Nürnbergben) adták ki először 1673-ban, majd rövidesen más szedésben, de egyező tartalommal 1678-ban. Érdekessége, hogy a narratív részek mellett a város által elérhető vagy a város regisztrátúrájába tartozó dokumentumokat is közöl: memoriálékat, szupplikációkat, névsorokat, beszámolókat.⁷ Johann Liebergott⁸ pozsonyi polgár naplója szintén evangélikus nézőpontból írja le az eseményeket. 1672–1683 között vezetett diáriumának leghangsúlyosabb része az 1672-es év. A kéziratot Paul Lichner közölte Johann Pognernek⁹ a pozsonyi evangélikus templom építéséről szóló naplójával és további 32 korabeli dokumentummal – levelekkel, jelentésekkel, beszámolókkal – együtt.¹⁰ Harmadikként a pozsonyi jezsuita kollégium *historia domus*ának beszámolóját említem, amely a katolikus, pontosabban a jezsuita rendi szempontból rögzítette a történeteket.¹¹

⁴ MAURER 1887, 50–56., KRONES 1893, 42–46., MARKUSOVSKY 1896, 79–100., RÁ CZ 1889, 25–29., SCHÖNVITZKY 1896, 105–133., SZILÁGYI 1867, 89–93., HÓMAN–SZEKFŰ IV. 188. (a vonatkozó részt Szekfű Gyula írta), (BENCZÉDI 1980, 68–69. nem említi az 1672. évi pozsonyi esetet, csak a későbbi pereket).

⁵ Daniel Wilhelm Moller (1642–1712) Pozsonyban született, ahol apja aranyműves volt. Tanulmányait külföldön folytatta, többek között a wittenbergi egyetemen jogot, teológiát és orvoslást is tanult, majd beutazta Európát; Franciaországba, Itáliába, Hollandiába és Angliába is eljutott. Pozsonyba 1671-ben tért vissza és az evangélikus gimnázium szubrektora lett. 1672 elején a pozsonyi polgárok több, Bécsbe küldött követségének is tagja volt; ez magyarázza, hogy munkájában a bécsi és egyéb követségek igen részletesen, plasztikusan vannak bemutatva. 1672 után Nürnbergbe menekült, ahol az egyetem altdorfi kollégiumában kezdett tanítani, 1674-ben már a metafizika és a történelem professzora. Itt később egyetemi könyvtáros lett és I. Lipót tudományos érdemeiért palotagróffá is emelte. A császári természettudományos akadémiának is tagja volt, íróként is igen termékeny. BAADER 1824, s. v. Moller (Daniel Wilhelm), HORÁNYI 1776, 628–646., MARKUSOVSKY 1896, 74.

⁶ A művet Markusovszky Reiser pozsonyi lelkésznek tulajdonítja (MARKUSOVSKY 1896, 96.), Paul Lichner szerint ő vagy Moller lehet a szerző (LICHNER 1861, III.). Magam – Horányi, Baader és a VD17 adatbázis álláspontját osztva – Mollert tartom a szerzőnek a követségek már említett, részletes ismertetése miatt is. HORÁNYI 1776, 639–640., BAADER 1824, s. v. Moller (Daniel Wilhelm), VD17 23:234871L és VD17 14:697692M.

⁷ RIMANDUS 1673. Az 1673. évi kiadást I. OSZK, Régi Nyomatványok Tára, RMK III. 2640. = VD17 23:234871L; az 1678. évi kiadást I. OSZK, Régi Nyomatványok Tára, RMK III. 2961. = VD17 14:697692M. A tartalmi egyezés miatt az alábbiakban csak az 1673. évi kiadás oldalszámaira hivatkozom.

⁸ Választott polgár, a külső tanács (*centumviri*) tagja. Az 1672. évi eseménysorban főképp helyben, a városban volt fontos szerepe, a polgárság közös megjelenéseinél rendszerint jelen volt. Naplójában is ez a nézőpont dominál, és szövegét Rimandusénál közvetlenebb hangvétel jellemzi. Vö. LIEBERGOTT 1861, 51., RIMANDUS 1673, 106.

⁹ 1638-ban a pozsonyi tanács tagja és az evangélikus iskola- és templomépületek egyik gondnoka, vö. POGNER 1861, 42., MARKUSOVSKY 1896, 44.

¹⁰ Vö. LIEBERGOTT 1861 és POGNER 1861.

¹¹ A *historia domus* eredeti példányát a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi (Ab 98), a továbbiakban ennek korabeli oldalszámozása alapján hivatkozom a munkára. A forrás feldolgozása

A további elbeszélő (nyomtatott) források mellett gazdag kéziratos levéltári anyag is fennmaradt az 1672–1673. évi pozsonyi eseményekről.¹² Ezeknek teljes körű feldolgozása egy későbbi tanulmány tárgya lesz, itt – az általam ismert levéltári forrásokat is többé-kevésbé figyelembe véve – elsősorban a felsorolt három narratív, naplószerű beszámolóra összpontosítok. Ezek az eseménytörténet megismerésén túl alkalmasak a szemben álló felek érveinek és ellenérveinek feltárására is.

Az evangélikus gyülekezet és a jezsuita rend Pozsonyban 1672 előtt

A pozsonyi evangélikus gyülekezet kezdetei a 16. századra nyúlnak vissza; önálló történetét 1606-tól számíthatjuk, amikor először lett saját lelkésze. A pozsonyi polgárok az evangélikus iskolát is rövidesen megalapították, amelybe Bajorországból, a pfalz-neuburgi hercegségből, Lauingen városából hívtak tanítót. Mivel a környező településeken, Récsén, Szentgyörgyben és Nagylévárdon is voltak gyülekezetek, a gimnázium hamarosan regionális oktatási központtá nőtte ki magát.¹³ Az iskolát lauingeni mintára szervezték meg a humanista Johann Sturm pedagógiai módszere alapján.¹⁴ A gyülekezet gyorsan gyarapodott, amit a század közepén épített templom- és gimnáziumépületek mellett lelkészek és hívek számának növekedése is tükrözött; világi vezetőit a város evangélikus elitje adta.¹⁵ Kezdetől fogva jó kapcsolatot tartottak fenn a környékbeli városok – Sopron, Kőszeg, Modor, Bazin, Szentgyörgy – evangélikus polgáraival, valamint bécsi hitsorsosaikkal.¹⁶ A gyülekezet virágzását előmozdította az osztrák tartományokból a vallásgyakorlat szabadsága miatt hazánkba érkező, nagyszámú lutheránus menekült letelepedése, valamint a német (bajorországi, szászországi és sziléziai) területekkel a kezdetek óta ápoltp kapcsolat. Erre utal, hogy a 17. század

során a *historia domus* gépelt másolatát is használtam, amelyet Petruch Antal SJ készített, és a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (Budapest) őriz (VI. 44. 1., Petruch Antal gépiratos forrásmásolatai, P 20, 2–4.). A *historia domus* vonatkozó részének fontosságára vall, hogy két kéziratos 18. századi másolatáról tudok – feltehetően még több is van –, ezek egyike az OSZK Kézirattárában Quart. Lat. 514., a másik pedig az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található Coll. Kapr. A tom. XLI. 50–79. jelzeten. (Utóbbira Mihalik Béla hívta fel a figyelmemet.)

¹² További kéziratos források találhatóak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Haus-Hof- und Staatsarchiv (Wien) Ungarische Akten, illetve a Finanz- und Hofkammerarchiv (Wien) Hoffinanz Ungarn anyagában. Más korabeli nyomtatott források is ismeretesek, amelyek közül kiemelkedik Anton Reiser pozsonyi lelkész dialógusa, vagyis beszélgetésjátéka: REISER 1673 (VD17 32:651745T), vö. HUBAY 1948, 153., 728. sz. (Pozsony, 1672). A levéltári forrásokról kiváló (bár nem teljes körű) tájékoztatást nyújt: SZABÓ 1959, 140–157., különösen: 140., 205. jegyz. és 146–147., 238. jegyz.

¹³ MARKUSOVSKY 1896, 1–14.

¹⁴ Vö. MARKUSOVSKY 1896, 15–31.

¹⁵ A legelőkelőbb lutheránus családok felsorolását l. MARKUSOVSKY 1896, 6.

¹⁶ Vö. ŠÁTEK 1948, 117. 1672-ben a húsvét ünneplésére Bécsből több evangélikus előkelő is Pozsonyba érkezett.

folyamán rendszeresen ezekről a vidékekről hívták meg az iskolai rektorokat, akik nagyrészt a wittenbergi, jénai, strassburgi egyetemekről kerültek Pozsonyba.¹⁷

Evangelikus templomuk építését 1636-ban kezdték meg a pozsonyi polgárok és három éven belül annak ellenére sikerült befejezniük, hogy II. és III. Ferdinánd is tiltotta az építkezést. A templom magyar lutheránus főurak, elsősorban Illésházy Gáspár anyagi támogatásával, valamint a nádor, Esterházy Miklós közbenjárására¹⁸ készülhetett el, az építéshez a Pozsonyban letelepedett ausztriai menekültek pénzadománya is nagyban hozzájárult.¹⁹ A ház alakú, torony nélküli épületet az ún. Armbruster-ház és egy régebbi imaház helyén húzták fel a város főterén. A Szentháromság tiszteletére felszentelt német evangelikus templom tőszomszédságában 1656-ra épült fel az új gimnáziumépület is. Három évvel később fejeződött be – I. Lipót tiltása ellenére – a magyar és szláv (tót) ajkú hívek számára a városhatár melletti kisebb evangelikus templom építése, amelynek tornya és abban három harangja is volt. Pozsony lutheránus közösségének erejét bizonyítja, hogy vasárnaponként 4-5000 hívő látogatta a templomaikat.²⁰

Pozsony szabad királyi város, egyúttal a Magyar Királyság kormányzati központja, koronázó város és az országgyűlések székhelye volt – nem véletlen, hogy a 17. századi uralkodók várospolitikájában is kiemelt figyelmet kapott. Az osztrák örökös tartományokban a 16. század óta gyakorlat volt, hogy az uralkodó, aki a főhercegi városokat saját birtokának tekintette, korlátozta azok kiváltságait; részben a vallási egységre törekedve, jellemzően a szabad bíró- és tanácsválasztást csorbítva, részben pedig a gazdálkodás átláthatóbbá, a városok adófizetésének hatékonyabbá tételét célozva.²¹ Ez a folyamat hazánkat a 17. századra érte el. Pozsonyban – központi helyzete miatt – az 1620-as évektől állandóan napirenden volt a város középkori kiváltságainak csorbítása: nemesek beköltözése, majd a jezsuiták betelepülése, de leginkább a szabad tiszviselő-választás korlátozása révén. A Magyar Kamara 1622-től rendszeresen beavatkozott a tanácsválasztásokba a protestánsok és a katolikusok legalább egyenlő arányú részvételét követelve. Ennek hatására 1627-ben négy katolikus tanácsost választottak, de a nyomásgyakorlás ellenére sem választottak katolikus polgármestert, aki a bíró mellett

¹⁷ Az 1681. évi soproni országgyűlés után újjászerveződő gyülekezet is e kapcsolataira építve próbált regenerálódni. Vö. a lelkészek visszahívására tett – alább említendő – példakkal, valamint MARKUSOVSKY 1896, 106. A gyülekezet, a lelkészek és tanítók német kapcsolatait további kutatásoknak kell feltárnia. Vizsgálni lehetne Pozsony közvetítő szerepét is a német területekről érkező egyháziak és a távolabbi magyar evangelikus gyülekezetek között, több iskolai rektor ugyanis Pozsony után Eperjesen, Lőcsén folytatta pályáját. Az iskolai rektorokról jó áttekintést nyújt: Uo., 64–75.

¹⁸ Esterházy Miklós a pozsonyi polgárok kérésére 1636-ban próbált az uralkodó felé közvetíteni a templomépítés ügyében, de az építkezést az evangelikus gyülekezet a nádor többszöri kérésére sem függesztette fel, hogy az uralkodó – legalább hallgatólagos – beleegyezését megnyerjék. Vö. LIEBERGOTT 1861, 6–16., MARKUSOVSKY 1896, 38–39.

¹⁹ A II. Ferdinándhoz kötődő ellenreformáció hatására az 1620-as évek második felében újabb menekülthullám érkezett a felső-ausztriai területekről Alsó-Ausztriába és Nyugat-Magyarországra, vö. KRAWARIK 2010, 350.

²⁰ A templomok és a gimnázium építéséről I. RIMANDUS 1673, 22., POGNER 1861, MARKUSOVSKY 1896, 36–51.

²¹ Vö. H. NÉMETH 2008.

a tényleges vezető szerepet játszotta a városban.²² A Magyar Kamara az 1650–60-as években kevesebbet foglalkozott a városi tisztújításokkal, bár Pozsony ekkor is kapott utasításokat a katolikus tisztviselők arányának növelésére. 1672-re azonban már a városi tanács jó része és a polgármester is katolikus volt.

A katolikus egyház pozsonyi megerősödéséhez a korra jellemző, ún. „térítő ellenreformáció” eszközeivel a jezsuita rend is hozzájárult.²³ Kollégiumukban hosszas előkészületek után 1627 novemberében kezdődött meg a tanítás.²⁴ Iskolájuk népszerű volt, és helyzetéből fakadóan igen széles nyilvánosságot kapott. Az alapító Pázmány Péter óta számos támogatója volt az intézménynek. Közülük kiemelkedik Lippay György érsek, illetve Kollonich Lipót kamaraelnök.²⁵

A jezsuiták iskolájuk, társulataik, lelkipásztori tevékenységük révén – a virágzó evangélikus gyülekezet mellett – meghatározó tényezői lettek az egyházi életnek, annak ellenére, hogy 1672-ig nem volt saját templomuk a városban. A Szent Márton-plébániatemplomban, azaz a koronázó templomban teljesítettek liturgikus szolgálatot, amelynek gazdája a székeskáptalan volt. A templom mellett helyezkedett el kollégium- és gimnáziumépületük is. A városi térben azonban – habár ez a káptalani épületekről is elmondható volt – inkább periférikus, mint központi helyzetben voltak. Ehhez képest 1671-re jelentős fejlődésen ment keresztül az intézmény: összesen 13 jezsuita pap, 4 magiszter és 9 segítő testvér tartozott a kollégium állományába, összesen 25 fő.²⁶ A gimnáziumukban pedig már 375 diák tanult összesen 8 osztályban.²⁷

Az 1670-es évtized országszerte számos templomot juttatott (részben vissza) a katolikus egyház használatába. A városokon belül az ellenreformáció és a barokk hatása mégis nagyrészt a 18. században bontakozott ki.²⁸ A 17. század végi változások azonban ennek a fejlődésnek már megteremtették a feltételeit, amikor számos telket, épületet juttattak az egyház vagy egyes szerzetesrendek tulajdonába. A jezsuita rend pedig ezek között is kiemelt helyen állt, így a politikai és hatalmi változásokat is tükröző tényérésük egyúttal a rend hazai történelmében is új lehetőségeket teremtett. Reprezentatív, demonstratív, szimbolikus jellege volt annak, hogy a városok központjában kaptak épületeket. Bár a magyarországi városi tér korabeli változásainak összehasonlító vizsgálata még várat magára,²⁹ egy ilyen témájú leendő feldolgozáshoz a pozsonyi példa is jó adalék, modellértékű esettanulmány lehet.

²² FELHŐ 1946, 249–255.

²³ A „térítő (földesúri) ellenreformáció” jelentéséről és jellemzőiről l. PÉTER 1995a.

²⁴ A pozsonyi kollégiumalapítás történetéről l. DÉNESI 1998.

²⁵ SCHÖNVITZKY 1896, 74–76., 103.

²⁶ LUKÁCS IV., 259–260.

²⁷ Vö. *Matrica gymnasii Poseniensis*, 1672–1673. év: *rhetor* 48, *poeta* 42, *syntaxista* 71, *grammatista* 33, *principista* 49, *parvosta* 59, *minor* 36, *minimista* 37.

²⁸ A barokk térhódításának folyamatáról l. pl. Nagyszombat esetét: GRANASZTÓI 2004.

²⁹ Magyarországra nézve egyelőre nem lehet pl. az osztrák területekhez hasonló összehasonlító vizsgálódásokat folytatni – a várostörténeti atlasz hazai és szlovákiai köteteinek hiányában. Az ellen-

A templomelvétel szándéka, az ellentét kibontakozása (1672. február–március)

1672. február 1-jén hétfőn Szelepcsényi György esztergomi érsek Bán András pozsonyi polgármesterrel és Johann Ott városbíróval őrizetbe vetette a városi szószólót, Caspar Pirglern, aki négy nyelven tudott, és jogi jártassága miatt is veszélyes tanácsadónak tűnt a polgárság oldalán. A városháza börtönébe zárták, de február 24-én a polgárok kiszabadították.³⁰ Február 2-án David Titius³¹ és Anton Reiser³² prédikátorokat az érseki udvarban összegyűlt tanács elé hívatta két érseki küldött, Kálmánczay János kanonok³³ és Bársony János személynöki ítélőmester. Mivel a polgárok gyanakodtak, mintegy húszan elkísérték a lelkészeiket.³⁴

Másnap reggel 8 órára a polgármester a városházára hívatta a polgárokat. Itt rövidesen hét érseki küldött is megjelent, Pongrácz György váci püspök,³⁵ Gubasóczy János pécsi püspök,³⁶ Kálmánczay és Szomolányi Benedek³⁷ pozsonyi kanonokok, Kerekes

reformációnak a városi térben való leképeződésére vonatkozó ausztriai vizsgálat pl. PÜHRINGER 2007. Hazai viszonylatban a legújabb, hasonló témájú vizsgálódás az egri egyházmegye szakrális városi tereinek használatáról szól: MIHALIK 2012.

³⁰ RIMANDUS 1673, 25., LIEBERGOTT 1861, 44.

³¹ David Titius (1619–1679) sziléziai származású, wittenbergi tanulmányai után Queitsch majd Peterswaldau sziléziai városok lelkésze. 1654-től működött Pozsonyban mint első lelkész, majd 1667-től esperes is. 1672-ben Pozsonyból már senior lelkészként távozott Boroszlóba, majd Sziléziába, ahol Wohlauban lett lelkész és szuperintendens. Több magyarországi gyászbeszéde nyomtatásban is megjelent. MARKUSOVSKY 1896, 96., RÁ CZ 1889, 28., SZINNYEI, s. v. Titius Dávid., RMNy IV. 3616. sz.

³² Anton Reiser (1628–1686) Augsburgban végezte a gimnáziumot, 1646-tól Strassburgban, Tübingenben és Giessenben tanult teológiát. 1651-ben szerzett magiszteri fokozatot Altdorfbán, majd Selmechányán lett diakónus. 1659-től Pozsonyban volt lelkész, a katolikusok elleni prédikációiról volt híres. 1675-től Öhringenben a Hohenlohe hercegi család udvari lelkésze, majd 1678-tól Hamburgban lelkész. A magyarországi protestánsüldözésről több műve is megjelent. NDB, s. v. Reiser, Anton, RÁ CZ 1889, 28., MARKUSOVSKY 1896, 96., SZINNYEI, s. v. Reiser Antal.

³³ A forrásokban Galmanzay vagy Kálmánczay névalakban szerepel; pozsonyi kanonok 1659-től, 1680-tól prépost. RIMELY 1880, 271. A polgárokkal való tárgyalások során rendszeresen érseki küldöttként jelenik meg, vö. pl. RIMANDUS 1673, 25–26.

³⁴ Közöttük volt Liebergott is. RIMANDUS 1673, 25., LIEBERGOTT 1861, 44.

³⁵ Pongrácz György (1657–1676) báró, Nagyszombatban és Rómában végezte egyetemi tanulmányait, 1654-től győri, majd 1657-től esztergomi kanonok, 1663-tól olvasókanonok, 1668-tól nagyprépost. 1669-től kinevezett, 1672-től felszentelt váci püspök, ekként a katolikus megújulás híve: 1673-ban egyházlátogatást tartatott, 1674-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, Nagyszombatban saját házában adott helyet saját egyházmegyei kispapjainak. CHOBOT 1915, 40–41., SZARKA 1947, 71., KOLLÁNYI 1900, 274–276.

³⁶ Gubasóczy János (1655–1686) nagyszombati születésű, a bécsi Pazmaneumban, majd Rómában tanult teológiát, 1655-től esztergomi kanonok (1679-ig), 1665-től nagyszombati plébános, 1667-től éneklőkanonok. 1668-tól pécsi püspök, ekként a Rottal János gróf által vezetett, Felső-Magyarországra kinevezett teljhatalmú lócsei bizottság tagja (1670). 1676-tól váci püspök, 1680-tól nyitrai püspök és kancellár, 1685-től kalocsai érsek. Végrendeletében – a nagyszombati közös szemináriumon belül – 12 kispap nevelésére tett alapítványt. KOLLÁNYI 1900, 272–273., SZARKA 1947, 71–72., FAZEKAS 2003, 59. (173. sz.).

³⁷ Szomolányi Benedek 1661-től pozsonyi kanonok. RIMELY 1880, 271.

Moson megyei alispán, Bársony ítélőmester és Majláth Miklós királyi jogügyigazgató.³⁸ A küldöttek a császár parancsára és az érsek utasítására hivatkozva a polgároktól kérték, hogy adják át az evangélikus templomok és iskola kulcsait, mivel azok királyi telkeken, de uralkodói tiltás ellenében épültek. Ennek igazolására II. Ferdinánd 1636-ban kelt tiltó parancsát mutatták be és olvasták fel a polgároknak három nyelven, újabb uralkodói paranccsal azonban nem rendelkeztek. A tanácsurak a küldöttektől egyelőre haladékat kértek. A jezsuita beszámoló szerint a városi tanács és a katolikus polgárok egyetértő igenlő válaszával szemben csak a lutheránus polgárok álltak ellen az érsek kérésének.³⁹

Miután délidőben a küldöttek az érseki udvarba távoztak, a városháza előtti téren a császári katonaság két egysége állt fel Schütz és Geymann kapitányok vezetésével,⁴⁰ nyilván a polgárok megfélemlítésére, de egyelőre semmiféle atrocitás nem történt. A délután fél 2-re visszaérkező küldöttek számára rövidesen egyértelművé vált, hogy az evangélikus polgárok nem szándékoznak szó nélkül átadni a kívánt kulcsokat. Ezért – továbbra is három nyelven – elkezdték őket győzködni és fenyegetni, hogy engedetlenségük az uralkodóhoz való hűtlenséggel egyenlő, tagadó válaszukkal akár városi szabadságaikat is elveszthetik. A figyelmeztető beszéd után a küldöttség a városi tanáccsal együtt ismét visszavonult, majd a *Vormundot*⁴¹ kérték meg, hogy közvetítse nekik a polgárok válaszát. A sürgetés és a fenyegetések ellenére a közösség haladékat kért. A küldöttek erre a parancs megtagadót egyenként kívánták (volna) a tanácsszobába hívatni, a polgárok azonban ezt megtagadták. Kiválasztották maguk közül Vitnyédi Jánost,⁴² hogy a közösség nevében tudassa válaszukat: hűségesek az uralkodóhoz, de haladékat kérnek, ameddig követek útján közvetlenül az uralkodó elé terjeszthetik az ügyet. Vattay István katolikus tanácsúr⁴³ azonban hiába hívatta a szenátus elé a kiválasztott Vitnyédit, a polgárok őt egyedül nem engedték megjelenni. Az evangélikus visszaemlékezések szerint a lutheránus polgárság jelmondata is ekkor,

³⁸ Majláth Miklós királyi jogügyigazgató (*fiskus*) 1650–1682, vö. FALLENBÜCHL 1988, 114.

³⁹ *Historia domus*, 2.

⁴⁰ Vö. *Historia domus*, 2. A Herberstein-ezred két századnyi gyalogságát 1671-ben vezényelték Pozsonyba, Schütz és Geymann kapitányok vezetésével, vö. RIMANDUS 1673, 18. A templomelvétel után 1672. júliusban tervezték őket elvezényelni, de ez valószínűleg nem történt meg, így továbbra is Pozsonyban maradtak, vö. SZABÓ 1959, 153., 157. (200. sz., 217. sz.).

⁴¹ Talán már ekkor is Pongrátz Kristóf (Christoph Pongratz), aki szószólóként 1672. febr. 17-én jelenik meg, a tanács és a polgárság tárgyalásakor. LIEBERGOTT 1861, 47., vö. RIMANDUS 1673, 106.

⁴² Vitnyédi János Vitnyédi István (l. 45. jegyz.) fia, 1644-ben született Sopronban. 1657–1658-ban Wittenbergben, majd 1659–1661 között Strassburgban tanult. Az irodalomtörténet az első magyarországi szerzőtől fennmaradt francia nyelvű vers írójaként tartja számon, amely 1663-ban, Tübingenben jelent meg. Atyja halála után, 1670-ben a soproni tanácstól kérte születési bizonyítványát, hogy pozsonyi polgárjogért folyamodjon. 1671-ben már ekként említik, egyúttal nemes is volt. Élete és tevékenysége nagyrészt feltáratlan, politikai szerepét, pozsonyi tevékenységét a legfrissebb szakirodalom sem említi, vö. MaMÚl XII., 476. (a szócikk szerzője Ötvös Péter). Irodalmi jelentőségére l. BÍRÓ 1986.

⁴³ Vattay István a városi tanács tagja (1672), egyúttal a Magyar Kamara tisztviselője. 1660-ban a pozsonyi tisztújítás ellenőrzésére királyi biztosként küldték ki, de a tanács sértegette és kibórással fenyegette. Vö. FELHŐ 1946, 255., H. NÉMETH 2005, 220.

Vitnyédi szájából hangzott el először: „egy mindenkiért, mindenki egyért”.⁴⁴ Vattay a tanács nevében meg is fenyegette Vitnyédit lázadó apja⁴⁵ emlékét felidézve, az ekkor már pozsonyi polgárjoggal bíró fiatalember azonban ezt kikérte magának. Az érseki küldöttség így eredmény nélkül távozott, az evangélikus polgárok azonban délután 5 óra körül négytagú küldöttséget indítottak Bécsbe Johann Georg Tümpfel, Ludwig Pertonides, Johann David Neckler⁴⁶ és Vitnyédi János polgárok személyében.⁴⁷

A jezsuita *historia domus* már a tárgyalások leírásakor is kiemeli Vitnyédi szerepét, és neki tulajdonítja az evangélikusok ellenállásra tüzelését, felfingerlését. A beszámoló szerint a városi tanács az érseki küldöttekkel együtt visszavonulva beszélt meg, hogyan lehetne letartóztatni a nemes polgárt. Arra jutottak, hogy gróf Pálffy Miklós mint Pozsony vármegye főispánja és ekként a királyi vár parancsnoka⁴⁸ rendelkezék elfogatásáról. Pálffy Johann Ludwig Gösinger királyi várnagynak ki is adta a letartóztatási parancsot. A Dunán a követek már a Gösinger által utánuk küldött katonák elöl menekülve keltek át. Az üldözés éjszaka is folytatódott. A Bécsbe igyekvők szekerét Prellenkirchennél⁴⁹ érték utol a katonák, de csak Regelsbrunnál tudták őket megállítani.⁵⁰ A többi követ elfogására a katonák nem kaptak megbízást, de azok fogoly polgártársukkal együtt szintén visszatértek Pozsonyba.⁵¹

Vitnyédi elfogásának híre azonban megelőzte visszahozatalát. Reggel, mire a katonák visszaérkeztek, a Duna partján nagy tömeg várakozott. A Vitnyédi kiszabadítására – több százan – odasereglett városbeliek a katonaságtól elragadták a foglyot, majd „diadalmenetben”, a Vödric-kapun⁵² át a város főterére, a városházára vitték. Nem zavarta őket Gösinger várnagy tiltása sem. Itt azonban a városi tanács útját állta a további „rebelliónak”, és Vitnyédit néhány polgár végül Pálffy Miklós háza elé kísérte, ahonnan az őrség a királyi várba vezette. A tanács valószínűleg felismerte az egész városra nézve veszélyes helyzetet, és a lázadás látszatát is elkerülendő adták ki inkább a friss pozsonyi polgárjoggal, viszont terhelő apai örökséggel bíró társukat. Azt is

⁴⁴ RIMANDUS 1673, 30., LIEBERGOTT 1861, 45. „*einer leidet für alle und alle für einen*”, vö. *Historia domus*, 3. „*Unus pro omnibus, omnes pro uno.*”

⁴⁵ Vitnyédi István (1612–1670) a protestáns köznemesség egyik vezére, a Wesselényi-szervezkedés egyik kulcsszereplője, aki levélíróként, Zrínyi Miklós híveként és az eperjesi evangélikus főiskola egyik legfőbb támogatójaként is ismert. A Wesselényi-mozgalomban való részvétele miatt – mivel soproni polgár volt – az uralkodó megparancsolta a soproni tanácsnak iratai és házai elkobzását, amit azonban fiai megakadályoztak. Közülük csak Pál maradt Sopronban. Életére szakirodalommal l. MaMűl XII., 475–476. (a szócikk szerzője Csillag István).

⁴⁶ Pozsonyi polgárok, a külső tanács tagjai, vö. RIMANDUS 1673, 107. Vitnyédi János nem volt a külső tanács tagja, vö. Uo., 108.

⁴⁷ RIMANDUS 1673, 26–31., LIEBERGOTT 1861, 44–45.

⁴⁸ Erdődi Pálffy Miklós gróf (?–1679), Pozsony vármegye örökös főispánja (1653–1679). 1649-től királyi kamarás, majd főajtónállómester (1650) és aranyasarkantyús vitéz (1653), 1662-től főkamarás. FALLENBÜCHL 1994, 92., JEDLICKSKA 1910, 505–506.

⁴⁹ Falu Alsó-Ausztriában, Pozsonytól délnyugatra.

⁵⁰ Falu Alsó-Ausztriában, a Bécs felé vezető úton, a Duna jobb partján.

⁵¹ RIMANDUS 1673, 31–32., LIEBERGOTT 1861, 45., *Historia domus*, 3–4.

⁵² ORTVAY 1905, 513–514.

tudniuk kellett, hogy az érsek mennyire nehezményezte a város lakosainak erőszakos fellépését a császári katonasággal szemben.⁵³ Ez az akció a pozsonyi polgárok ellen lefolytatott perben is az egyik fő vádpont, illetve a megidézettek „rebellis” voltának egyik fő bizonyítéka lett.

Vitnyédi kiszabadítása miatt február 5-én pénteken néhány polgárt a tanács a városházára idézett és letartóztatott, de az ügy egyelőre elsimult, mert pár nappal később magát Vitnyédit is szabadon engedték.⁵⁴ A káptalan és a városi tanács azonban már ekkor vizsgálatokat kezdeményezett, hogy a „felségsértő büntettet” tanúvallomásokkal is igazolni tudják.⁵⁵

A február eleji események hatására a lutheránus polgárok kétféle reakciót adtak. Az egyik az önvédelem volt: a templomokat és az iskolát evangélikus polgárok, helyi szőlőmunkások, parasztok és kézművesek kezdték el őrizni, akik munkaeszközeikkel és más fegyverekkel védekeztek egy esetleges erőszakos katonai akció ellen.⁵⁶ A feszült közhangulatot tükrözi az a szóbeszéd is, amely szerint február 8-án hétfőn jezsuita diákok akartak éjszaka behatolni az iskola hátsó kapuján, hogy azt csellel elfoglalják, az őrséget látva azonban megfutamodtak.⁵⁷ A polgárok közül néhányan – talán épp az ausztriai menekültek – már a február eleji események után előkészületeket tettek, hogy elhagyják Pozsonyt és külföldre távozzanak.⁵⁸ A polgárság másik célja az volt, hogy a templomok átadásának ügyét közvetlenül I. Lipót király elé terjesszék. Kezdetől fogva az volt ugyanis a kulcsok átadása elleni fő érvük, hogy arról aktuális uralkodói parancsot nem tudtak nekik felmutatni, minthogy ilyen nem is létezett. E törekvés szellemében első követségük február 6-án ért Bécsbe, ahol másnap délután fogadták őket a császári udvarban kihallgatáson. Itt adták át az uralkodónak az első memóriáléjük, amelyet később még majdnem két tucat követett.⁵⁹

A következő napokban Szelepcsényi célja a város evangélikus egyházi és világi vezetőinek meggyőzése volt. Február 9-én evangélikus tanácsurakat hívatott az érseki

⁵³ RIMANDUS 1673, 32., LIEBERGOTT 1861, 45., *Historia domus*, 5–6.

⁵⁴ RIMANDUS 1673, 33., LIEBERGOTT 1861, 45–46. A letartóztatott polgárokat febr. 12-én engedték szabadon.

⁵⁵ *Historia domus*, 6.

⁵⁶ Az evangélikusok közül sokan felfegyverkezve jártak, és éjszaka olykor a városi őrséggel is összetűzésbe kerültek, vö. ŠÁTEK 1948, 108–109., 28. jegyz. (A szlovák nyelvű tanulmány fordításában nyújtott segítségét köszönöm Barta Tamásnak.)

⁵⁷ RIMANDUS 1673, 33. Az evangélikusok templom- és iskolaőrzése a katolikus tanácsurakat is bosszantotta, vö. LIEBERGOTT 1861, 45–46. Egy másik rémhír szerint február 12-én éjjel katonák hatoltak be az evangélikus templomba és lutheránus polgárok házainak kirablására is készültek. RIMANDUS 1673, 34.

⁵⁸ Ez Majláth Miklós tiltakozása ellenére valószínűleg meg is történt. Ő sem a polgárokat sajnálta elengedni, hanem az általuk elvitt javakat szerette volna Pozsonyban tartani. A későbbiekből nem tudok hasonló esetről, de néhányan bizonyosan elhagyták a várost, mert amikor vissza akartak térni, házaikban a helyükre beköltöztetett környékbeli katolikusokat találták. ŠÁTEK 1948, 105. (21. jegyz.)

⁵⁹ RIMANDUS 1673, 33.

udvarba, akik közül kiemelkedett Johann Ernst Auer.⁶⁰ A következő két napon David Titius lelkészt egyebek mellett a rebellekkel feltételezett kapcsolatáról faggatta Majláth Miklós. Az evangélikusokra nézve terhelő vallomások gyűjtésén kívül valószínűleg az lett volna a célja, hogy a prédikátort a városból és az országból való önkéntes távozásra vegye rá, de egyelőre eredménytelenül.⁶¹

A polgárság egészét február 13-án szombaton hívták újra a városházára. Az érsek felolvastatta nekik a Bécsbe küldött követeinek – Pongrácz és Gubasóczy püspököknek és Bársony ítélőmesternek – a beszámolóját az uralkodónál elért sikereikről. Ezzel akart nyomást gyakorolni a polgárokra. Az evangélikusok válasza a később is visszatérő elemekből állt: királyi parancs nélkül nem adhatják át a kulcsokat, és Bécsben vannak a követeik az uralkodó válaszára várva.⁶²

Az érsek erőszakos eszközök helyett két nappal később Auer tanácsurat – egyben az evangélikus templom felügyelőjét – udvarába hívatta ebédre. Itt spanyol és tokaji borokkal bőven megitta, majd az őt hazakísérő Kálmánczay kanonokra és Vattay tanácsúrra bízta, hogy megtudják az evangélikus templomra vonatkozó iratok hollétét. A tervet azonban nem sikerült megvalósítani, mert néhány polgár megelőzte őket, és a dokumentumokat szétosztották maguk között.⁶³

Február 16–18. között a polgárságnak minden nap meg kellett jelennie a városházán, ahol tovább győzködték és fenyegették őket, csekély eredménnyel.⁶⁴ Az sem hozott áttörést, hogy február 18-án már egy evangélikus tanácsos, Christoph Spindler szólalt fel a polgárság előtt, aki a kulcsok átadása mellett érvelt, Liebergott beszámolója szerint „már jó pápistaként”, és azzal fenyegetőzött, hogy császári katonaságot fognak a városba vezényelni.⁶⁵ Este a gimnáziumépülethez vonult ki Hangossy András⁶⁶ városkapitány néhány katonával, feltehetően azért, hogy az ott őrködő evangélikus parasz-

⁶⁰ Az Auer család a század eleje óta tagja volt a pozsonyi evangélikus elitnek, vö. MARKUSOVSKY 1896, 6. Johann Ernst Auer szenátor, egyben az evangélikus templom felügyelője is volt, vö. RIMANDUS 1673, 36., 106.

⁶¹ RIMANDUS 1673, 33., LIEBERGOTT 1861, 46. Titius a német evangélikus templomban 1670-ben tartott – még említendő – gyűlésről, Mikulás Drabíkkal és a magyarországi felkelőkkel feltételezett kapcsolatáról is faggatták, vö. ŠÁTEK 1948, 105.

⁶² RIMANDUS 1673, 35., LIEBERGOTT 1861, 46.

⁶³ Rimandus és Liebergott beszámolója ezt az esetet eltérően írják le. Rimandus szerint a leitatott Auert hazakísérő Kálmánczay és Vattay elől vették el a polgárok az iratokat, Liebergott szerint azonban az iratok erőszakos elvételének kísérlete megelőzte Auer meghívását, akit azután azért itatott le az érsek, hogy így tudakolja meg tőle a dokumentumok hollétét. Az őt hazakísérő urakat végül a polgárok akadályozták meg, hogy bármit is magukkal vigyenek Auer házából. RIMANDUS 1673, 36., LIEBERGOTT 1861, 46. Az esetet a jezsuita beszámoló nem említi. Február 16-án Kálmánczay és Vattay az iratok hollétével kapcsolatban újabb kihallgatásokat végeztek, vö. ŠÁTEK 1948, 106.

⁶⁴ RIMANDUS 1673, 36–38., LIEBERGOTT 1861, 47–48.

⁶⁵ LIEBERGOTT 1861, 48. Spindler az evangélikus forrásokban ezután az áruló szerepében tűnik fel. – Az sem meglepő, hogy a május 14-én már kinevezett polgármesterként áll a város élén. Vö. Uo., 58–59.

⁶⁶ Városkapitány (*Stadthauptmann*), egyben a belső tanács tagja, vö. RIMANDUS 1673, 106.

tokat és polgárokat név szerint összeírják.⁶⁷ A lutheránusokat ez mélységesen felháborította: Liebergott – közvetlenebb hangvételű – naplója szerint, ha ott találták volna az iskolában a kapitányt, apró darabokra marcangolták volna, hogy asszonyaik pacalt főzhessenek belőle.⁶⁸

Február 19-én, pénteken a külső tanácsot hívták a városházára, de a felfokozott hangulatban a térre az egész polgárság összegyűlt. A tanács hívatta az evangélikus templom gondnokát,⁶⁹ akit felszólítottak, hogy az örökdő lutheránusokat zavarja el az iskolából és a templom elől. Ő azonban ezt nem tudta és nem is akarta megtenni, arra hivatkozott, hogy nem ő hívta oda a parasztokat és szőlőmunkásokat, és nincs is hatalma elküldeni őket. A városkapitány is hiába próbált behatolni az iskolaépületbe.⁷⁰ Közben a pozsonyi követek újabb 20 polgárt küldtek Bécsbe, és Lamberg udvari főkamarás segítségével benyújtották az uralkodónak második és harmadik memoriáléjukat is.⁷¹

A hónap utolsó napjaiban az érsek nem hívatta többé a polgárság egészét a városházára. Ehelyett Anton Reiser és Valentin Sutorius⁷² lelkészeket, illetve a templomgondnokot győzködte hosszasan Kálmánczay kanonok, aki a kulcsok hollétét próbálta megtudni, nem sok eredménnyel.⁷³ A városban a hangulat feszült és gyanakvó maradt.

Március első fele eseménytelenül telt, bár a templomkulcsok átadása körüli huza-vona tovább folytatódott. Az érseket egyre jobban bosszantotta az eredménytelenség, ezért az evangélikus főembereket Bécsbe idézve akarta megfélemlíteni. Parancsára elsőként Auer, Gálfi Ádám és Zacharias Peringer indultak el a császárvárosba.⁷⁴

Március 18-án megint egy „nagyon kellemetlen ügy” történt az iskolában.⁷⁵ A tanácsurakat az érseki udvarba hívták, majd az iskola vizitálására kiküldték Vattay tanácsost mint királyi embert és Szomolányi kanonokot mint káptalani embert. Már az iskolaépületbe való behatolás is nehézséget jelentett számukra: Vattay ugyan bejutott az épületbe, de ezt az ott tartózkodók hamar észrevették, és a kanonokot már nem engedték

⁶⁷ RIMANDUS 1673, 39. Valószínűleg ez volt a valós érv, és nem az, amit Liebergott leírt: hogy az őrség titokban, éjjel akarta elfoglalni a gimnáziumépületet. LIEBERGOTT 1861, 48.

⁶⁸ LIEBERGOTT 1861, 48.

⁶⁹ Talán azonos a név szerint csak később említett iskolai rektorral és lelkészegéddel, Christian Piringgerrel. Vö. LIEBERGOTT 1861, 63.

⁷⁰ RIMANDUS 1673, 39., LIEBERGOTT 1861, 49. Liebergott szerint Hangossy az iskolába való behatolási szándékát azzal indokolta, hogy egy ott tartózkodó rossz erkölcsű asszonyt akar elfogni, amit a polgárok nagy fehéborodással fogadtak: „...er solle seinen Meierhof visitiren, er hält das ganze Jahr Huren, Buben und lauter Beutelschneider in seinem Meierhof, er soll dieselbigen nicht leiden; in unserer Schule treffe man dergleichen Leute nicht an.”

⁷¹ Február 18-án és 21-én. RIMANDUS 1673, 39–40., LIEBERGOTT 1861, 49.

⁷² Valentin Sutorius (1633–1708) römhildi származású, 1672 után Koburgba ment, 1673-tól Römhildben lelkész, majd szász hercegi egyháztanácsos, szuperintendens. 1682-ben a pozsonyiak visszahívták, de nem tért vissza. MARKUSOVSKY 1896, 96., RÁ CZ 1889, 28., SZINNYEI, s. v. Sutoris Bálint.

⁷³ RIMANDUS 1673, 41., LIEBERGOTT 1861, 50., vö. ŠÁTEK 1948, 109.

⁷⁴ LIEBERGOTT 1861, 50. Gálfi Ádám a nagyszombati törvényszék elé idézettek névsorának végén szerepel, de nem a polgárok között. A Liebergott által említett Zacharias Peringert nem sikerült azonosítani, nem kizárt, hogy Christian Piringger lelkészegéddel azonos. RIMANDUS 1673, 110.

⁷⁵ LIEBERGOTT 1861, 50.

be. Szomolányi hiába próbálta karjaival megtartani az ajtót, azt alaposan rácsapták.⁷⁶ Vattay az épületen belül a sekrestyés⁷⁷ konyhájáig jutott el. A lutheránusok kérték, hogy távozzon, majd bundájánál megfogva kilökték az ajtón – a jezsuita beszámoló szerint úgy hanyatt esett, hogy még a kalap is messze lerepült a fejről.⁷⁸ A lárma asszonyok sereglettek össze, szitkozódni kezdtek, ütlegetni és rugdosni kezdték a hivatlan vendégeket.⁷⁹ A két küldöttet egy katona közbelépése mentette meg, aki kivont karddal sietett segítségükre. A csődületet maga Schütz kapitány is tetézte: ahelyett, hogy utat adott volna a menekülőknél, amikor – talán az evangélikusok hívására – a helyszínrre érkezett, hagyta, hogy a felbőszült pozsonyiak a gabonapiacra kergessék a küldötteket. Az érsek mindezt végignézte saját ablakából, és a történeteken, főképp a kapitány magatartásán annyira felbőszült, hogy rövidesen maga elé hívatta és megfeddte. Ő azonban az érsekkel szemben az evangélikus közösség álláspontján volt: nincs császári parancs, ezért nincs okuk a templomuk átadására.⁸⁰ Az eset után az evangélikusok megerősítették a gimnázium- és templomépületek őrségét, és különféle eszközökkel – sóval, mésszel, homokkal, kardokkal, törökkel, hosszú dorongokkal, piszkavasakkal – szerelkeztek fel egy esetleges újabb erőszakos behatolás ellen.⁸¹ Az érsek parancsára három polgárt, akik már az ügy kezdeténél is jelen voltak, azonnal letartóztattak.⁸²

Másnap a polgármester hívatta a polgárokat a városházára, ahol a „hitehagyó” Spindler tanácsúr ismét megfenyegette, majd felszólította őket a kulcsok átadására. A királyi ember megtámadása később is igen hangsúlyos vádpont maradt. Spindler már ekkor figyelmeztette a pozsonyiakat, hogy ez az ügy az érseknek lehetőséget ad az ellenük való jogszerű, bírósági eljárásra.⁸³

Március utolsó két hetében (március 21–31.) nem volt több látványos esemény, mégis fontos változások történtek. Egyrészt a pozsonyi ügybe ekkor kapcsolódott be aktívabban Kollonich Lipót kamaraelnök, aki ismételtén követelte a kulcsok átadását, és a március 18-i tumultus résztvevőinek – és általában a „rebellis” polgároknak – a név szerinti listáját, a tervezett bírósági eljárás céljából. A polgárok névsorát végül csak

⁷⁶ Schönvitzky szerint Szomolányi kizárásakor két helyen is eltörték a karját. SCHÖNVITZKY 1896, 113.

⁷⁷ Valószínűleg szintén Christian Piringgerrel azonos. Vö. LIEBERGOTT 1861, 50., 63.

⁷⁸ *Historia domus*, 7.

⁷⁹ Rimandus szerint közöttük az a (rém)hír terjedt el, hogy a királyi és káptalani embernél vannak a templomok és az iskola kulcsai. RIMANDUS 1673, 44.

⁸⁰ RIMANDUS 1673, 43–44., LIEBERGOTT 1861, 50–51., *Historia domus*, 6–7. Az érsek és Schütz kapitány kapcsolata kezdettől fogva ellentmondásos volt. A *historia domus* szerint Schütz elkötelezett lutheránus volt, de Geymann sem volt katolikus, ezért kétséges volt, vajon egy tumultus esetén kinek a pártját fogják. Vö. *Historia domus*, 2. A Haditanács 1672. októberben intézkedett, hogy Geymann helyére katolikus kapitányt helyezzenek, SZABÓ 1959, 161–162. (232. sz.)

⁸¹ LIEBERGOTT 1861, 51., vö. RIMANDUS 1673, 51–52.

⁸² Urban Büchler kovácsot, Mathias Kácser vargát (Katzert) és Christoph Eisert, de őket másnap már szabadon is engedték, vö. LIEBERGOTT 1861, 51. Kácser a pozsonyiak második bécsi küldöttségének is tagja volt 1672. febr. 19-től, vö. Uo., 49. A három polgárt márc. 21-én megint megidéztek a városházára, majd a közülük egyedül megjelenő Kácsert a vele tartó polgárok nem engedték újra letartóztatni. Uo., 52., *Historia domus*, 8. Az esetről l. még ŠÁTEK 1948, 110.

⁸³ RIMANDUS 1673, 44., LIEBERGOTT 1861, 51.

április 22-ére sikerült kisajtolnia a városi tanácsból.⁸⁴ Másrészt az evangélikus polgárok saját tanácsuraikkal szemben is bizalmatlanná váltak. Miután március 21-én az ötödik memoriáléjukat is átadták Bécsben, a következő memoriálé kapcsán a polgárok arról szereztek tudomást, hogy abban rájuk nézve hátrányos részek is vannak, amelyek a kompromisszumkészebb tanács véleményét tükrözték.⁸⁵ Ráadásul a memoriálék benyújtása egyre értelmetlenebbnek tűnt. Március 26-án a bécsi Magyar Kancellárián érdeklődő pozsonyiaknak azt a választ adták, hogy ügyükben az érsek az illetékes, őt keressék.⁸⁶ A pozsonyiak bécsi aktivitása mégsem volt teljesen értelmetlen: hosszú távon elérték, hogy udvarbeli és külföldi előkelők is tudomást szerezzenek sérelmükről és (később) közbenjárjanak értük. Harmadrészt pedig a királyi és káptalani emberek elleni fellépés megadta a lökést, hogy bármikor bevethető, feltétlenül engedelmes katonaságot bocsássanak Szelepcsényi és Kollonich rendelkezésére, akik ennek érdekében mindent elkövettek a császári udvarban.⁸⁷ A Haditanácsban rövidesen döntés született arról, hogy az akkori helyőrség helyett újabb csapatokat vezényelnek Pozsonyba, és kérték a lázadók név szerinti jegyzékét. A hónap végén Kollonich is beszámolt a pozsonyi zavargásról.⁸⁸ A város elleni katonai mozgósítás előszelét alighanem érzékelték a pozsonyi szenátorok is.

Katonai beavatkozás és a polgárság törvénybe idézése (1672. április–május)

Az április elején jellemző városbeli közhangulatot jól érzékelteti a jezsuita beszámoló, amely szerint a Bécsből visszatérő követek azt terjesztették, hogy az uralkodó nem tud ügyükről, és minden csak a „papok műve”.⁸⁹ A császári katonaság várható érkezésének híre is elterjedt.⁹⁰ Az evangélikusok a követek által hozott jó hírekre – és virágvasárnap ünnepére – való tekintettel újra kinyitották templomukat, és április 10-én vasárnapi istentiszteletre gyűltek össze. A délutáni prédikáció alatt érkezett meg négy gyalogos és két lovas század a császári Pio-ezredből, Octavio Nigrelli⁹¹ főstrázsamester

⁸⁴ RIMANDUS 1673, 45–46., 51., LIEBERGOTT 1861, 52–53., vö. *Historia domus*, 10.

⁸⁵ Ezt a bizalmatlanságot Rimandus, széles nyilvánosságnak szánt művében egyáltalán nem érzékelteti, csupán a polgárok szempontját rögzítő Liebergott kéziratos naplója őrizte meg. LIEBERGOTT 1861, 53–54.

⁸⁶ RIMANDUS 1673, 47.

⁸⁷ Vö. *Historia domus*, 10.

⁸⁸ SZABÓ 1959, 141–143. (159., 160., 162., 164. sz.)

⁸⁹ *Historia domus*, 10.

⁹⁰ Már ápr. 8–9-én. Vö. *Historia domus*, 11.

⁹¹ Ottavio Nigrelli (?–1703) a császári hadsereg olasz származású tagja. Pozsonyi szerepvállalása – 1672-ben a Pio-ezred főstrázsamestere – pályájának eddig ismeretlen, korai szakaszába nyújt bepillantást. Később I. Lipót kamarása (1677), a Starhemberg-regiment alezredese és címzetes ezredes (1680), majd gyalogosregiment-ezredes (1682), vezérőrnagy (*General Feldwachtmeister*, 1685), altábornagy (*Feldmarschall-Leutnant*, 1689), majd tábornok (1695). Csáky István névleges főkapitánysága (1681–1699) alatt és után a felső-magyarországi (kassai) főkapitányságot

(*Oberst-Wachtmeister*) vezényletével.⁹² A gyalogságot a polgármester be is engedte a városba a Mihály-kapun⁹³ át. Azonnal a főtérre vonultak, és éppen a délutáni prédikáció végére értek oda, így a templomból távozók között nagy riadalmat keltettek. Hangossy városkapitány a Halász-⁹⁴ és a Vödric-kapuk kulcsait azonnal át is adta Nigrellinek, a polgárság tudta nélkül. A Mihály- és a Lőrinc-kapuk⁹⁵ kulcsait azonban a polgárok elvették őrzőiktől, nehogy azok is a főstrázsamester kezébe kerüljenek. Nigrelli ezért a két városkapura új zárat csináltatott.⁹⁶

Másnap Nigrelli beszállásolta katonáit, ami hosszú távra (hét évre) komoly terhet jelentett a városnak. Mivel Schütz és Geyman csapatai már be voltak kvártélyozva, csak nehezen tudtak a mintegy 1200 fős, frissen küldött császári seregnek helyet teremteni. Házanként 2–24 embert szállásoltak el, és ebben nem tettek különbséget a felekezeti hovatartozás alapján. Pozsonyban a katonai beszállásolás mértéke a város teherbíró képességének maximumát súrolta.⁹⁷

A katonaság jelenléte nem tette kétségessé a templomok és az iskola sorsát, mivel azonban ezek elvételére vonatkozó uralkodói parancs továbbra sem volt, ez nem következett be azonnal. Sőt, miután a nagyhéten félelemből zárva tartották az evangélikus templomot, nagypénteken felkeresték a lutheránus polgárok Nigrellit, hogy engedélyt kérjenek a húsvét megünneplésére. A főstrázsamester kétértelmű válasza után a nagyszombati istentisztelet zavartalanul megtartották.⁹⁸

Az uralkodó április 16-i parancsa újabb csapást mért Pozsony város polgáira. I. Lipót a Szent György napján esedékes tanácsválasztás elhalasztását kérte. A parancslevelet Pálffy Tamás nyitrai püspök, kancellár mutatta be a polgároknak, akik közül egyesek a katolikusok és különösen az „áruló” Spindler tanácsos mesterkedését látták ebben.⁹⁹ A parancs ellen a polgárok azonnal tiltakoztak,¹⁰⁰ Bécsben újabb memoriálékat adtak be.¹⁰¹ Az április 24-i tisztújítást azonban nem tudták megtartani. Ráadásul előző nap a polgármester vizsgálatot tartott a Vattay és Szomolányi elleni incidens ügyében;

ténylegesen Antonio Caraffa, majd ő töltötte be. Szerepe volt a Rákóczi-szabadságharc kezdeténél is. SCHMIDT-BRENTANO 2006, 68., PÁLFFY 1997, 274., II. *Rákóczi Ferenc emlékiratai*, 302., 315., 329. – Köszönöm Pálffy Géának, hogy készülő személyi adattárának adataival és a német tisztségmegnevezések fordításával segített.

⁹² RIMANDUS 1673, 47., LIEBERGOTT 1861, 55., *Historia domus*, 10., vö. SZABÓ 1959, 144., 229. jegyz. Rimandus szerint a négyszázadnyi gyalogság mellett három század lovasság érkezett.

⁹³ ORTVAY 1905, 367–368.

⁹⁴ ORTVAY 1905, 154.

⁹⁵ ORTVAY 1905, 330.

⁹⁶ RIMANDUS 1673, 47., 49., LIEBERGOTT 1861, 54–55., *Historia domus*, 11–12.

⁹⁷ RIMANDUS 1673, 48–49., LIEBERGOTT 1861, 55–56., *Historia domus*, 12., vö. SZABÓ 1959, 146., 237. jegyz.

⁹⁸ RIMANDUS 1673, 50–51., LIEBERGOTT 1861, 56., *Historia domus*, 12.

⁹⁹ RIMANDUS 1673, 50., LIEBERGOTT 1861, 56.

¹⁰⁰ Vö. ŠÁTEK 1948, 116–117.

¹⁰¹ Ápr. 20-án és 28-án. Vö. RIMANDUS 1673, 51–52.

több asszonyt is kihallgattak. A hónap végén a tanácsválasztás elhalasztása és a beszéltől megszámú katonaság miatt is nagy volt a nyugtalanság.¹⁰²

Április utolsó két napján megkezdődött Pozsony lefegyverzése. A városházára hívott polgárságnak újabb uralkodói parancsot olvastak fel, amelynek értelmében Nigrellit parancsnokuknak kellett tekinteniük, és át kellett adni neki a városkapuk, falak, bástyák, tornyok és fegyvertárak kulcsait, hogy ezentúl mindent ő és katonái vonhasanak ellenőrzésük alá. A polgároknak megtiltották a fegyverviselést és az összejöveleket. A főstrázsamester az átvett lőszereket és fegyvereket számba vétette, és mindezekről listákat készíttetett.¹⁰³

Május 13-án, pénteken a polgárokat ismét a városházára hívták, és az uralkodó újabb parancsát mutatták be nekik, amelynek értelmében át kellett adniuk az evangélikus templom építését tiltó, II. Ferdinándtól kapott utasításokat. Majláth Miklós négy hosszú érseki idézőlevelet olvasott fel, amelyek a pozsonyi polgárság nagy részét sok ott lakóval, néhány asszonnyal, három rendes lelkészükkel és a lelkészsegéddel (Christian Piringgerrel)¹⁰⁴ együtt május 27-ére egy Nagyszombatban felállítandó rendkívüli törvényszék elé idézték.¹⁰⁵ Négy főbb vádpont szolt ellenük: 1. az evangélikus templomokat királyi telken építették uralkodói tiltás ellenére; 2. az elfogott Vitnyédi Jánost kiszabadították a császári katonaság kezéből; 3. az iskola meglátogatására kiküldött királyi embert és kanonokot kizárták és bántalmazták; 4. néhány letartóztatott polgárt társaik kiszabadítottak és nem engedtek újra fogságba vetni.¹⁰⁶

Rendkívüli törvényszék Nagyszombatban és a templomok elvétele (1672. május–augusztus)

A Szelepcsényi érsek és helytartó elnökletével 1672. május 27. és június 13. között működő rendkívüli ítélőszéket a későbbi rendkívüli törvényszékek és a gályarabper előzményeként tartja számon a szakirodalom, részletes feldolgozása azonban mind-

¹⁰² RIMANDUS 1673, 51–52.

¹⁰³ Ápr. 29–máj. 1. RIMANDUS 1673, 52., LIEBERGOTT 1861, 57. A lefegyverzésre vonatkozó császári parancsot a Haditanács máj. 9-én küldte el a Magyar Kancelláriára, vö. SZABÓ 1959, 142–143. (164. sz.) A Haditanácsban május folyamán folyton napirenden volt a pozsonyiak lefegyverzése és a „lázasok” büntető eljárás alá vonása, vö. Uo. 144–147. (172., 179., 180. sz.)

¹⁰⁴ Christian Piringger (1641–1694) Pozsonyban született, 1659–1662 között egyetemi tanulmányait Altdorfban, Wittenbergben és Giessenben végezte. Bátyja, Johann előbb a pozsonyi gimnázium konrektora, majd 1669-től rektora. Christian 1665-től lett az iskola tanítója, majd egyidejűleg segédlelkész. Elismert tanító volt, iskolai színjátékok is írt. 1672 után Regensburgba, majd Bayreuthba menekült, 1673-tól Hohenstadt lelkésze, később Nürnberg diakónusa, majd lelkésze (1675, 1679). 1682-ben a pozsonyiak visszahívták, de nem tért vissza. RÁ CZ 1889, 28., MARKUSOVSKY 1896, 73–74.

¹⁰⁵ Az idézőleveleket l. RIMANDUS 1673, 104–120. Az idézőlevelek eredetijei a pozsonyi káptalan levéltárában vannak, vö. ŠÁTEK 1948, 119. 39a. jegyz.

¹⁰⁶ RIMANDUS 1673, 53–54., LIEBERGOTT 1861, 58. A polgárjoggal nem bíró lutheránus egyháziakat Kálmánczay kanonok hívatta és ő olvasta fel nekik az idézést.

eddig nem történt meg.¹⁰⁷ Az idézőlevélben felsorolt mintegy 430 név¹⁰⁸ (a teljes belső és külső tanács, számos polgár és a négy evangélikus egyházi) arra szolgált, hogy az egész polgárságot bűnösnek ítélhessék és felségárulásért, hűtlenségért elmarasztalhassák. A törvényszék előtt azonban csak a legelőkelőbb polgároknak, főként a belső és külső tanács tagjainak¹⁰⁹ és néhány, a március 18-i incidensben érintett asszonynak kellett megjelennie. Utóbbiakat csak megfedték, majd június 1-jén elengedték őket.¹¹⁰ Ugyanígy elengedték a katolikusokat és a „hitehagyó” evangélikusokat is, legkésőbb június elején.¹¹¹ A törvényszék egyik elsődleges célja az volt, hogy kikényszerítsék az evangélikus polgárságtól a templomok kulcsainak átadását. Ennek érdekében a Nagyszombatba idézett polgárok közül két alkalommal, május 29-én és június 2-án is Pozsonyba küldtek néhány (négy, illetve hat) küldöttet, hogy ott lévő társaikat figyelmeztetésekkel és fenyegetésekkel rávegyék a kulcsok átadására. De az evangélikusok, továbbra is kitartottak amellett, hogy királyi parancs híján nem engedik át az épületeket. A Szelepcsényi elnökletével működő és az ő jogi hozzáállását tükröző rendkívüli törvényszék így nem tehetett mást, mint hogy elítélte a pozsonyiakat. Minden evangélikus polgárt és a városlakók közül további 400 embert hűtlenségért fej- és jószágvesztésre ítélték, valamint a templomok és az iskola telkeinek (épületeinek) azonnali visszaadására. Az ítélethirdetés után a Nagyszombatban levő polgárok közül 12-t a városon belül tartottak őrizetben (nem hagyhatták el a várost, de azon belül szabadon közlekedhettek), 12-t azonban börtönbe vetettek.¹¹²

Az ítélethirdetés után a pozsonyiak figyelme a templomok ügyéről fogvatartott társaikra terelődött. Érdeklükben az uralkodónál, Pálffy Tamás kancellárnál és a bécsi udvar befolyásos tagjainál jártak közben. Június közepére-végére pedig már nemzetközi figyelmet sikerült kivívniuk, mert a brandenburgi és a szász választófejedelmek bécsi követei is felszólaltak érdeklükben az udvarnál, illetve a regensburgi birodalmi gyűlés előtt és a bécsi udvarban rövidesen a pozsonyiak védelmére keltek a svéd és a dán követek is.¹¹³ Az uralkodónak valószínűleg egyre inkább az ügy mihamarabbi lezárása állt érdekében. A fej- és jószágvesztést nem hajtották végre, de néhány polgárházat a kincstár tulajdonába vettek, és az ítélet többszöri pozsonyi kihirdetésével elérték a

¹⁰⁷ A per ismertetése önálló tanulmányt is megérne. A rá vonatkozó szakirodalom (a teljesség igénye nélkül): SZILÁGYI 1867, 91–92., MAURER 1887, 51–53., RÁ CZ 1889, 25–29., MARKUSOV SZKY 1896, 90–92., S. VARGA 2002, 19.

¹⁰⁸ Vö. RIMANDUS 1673, 106–110.

¹⁰⁹ Vö. RIMANDUS 1673, 125–126. és LIEBERGOTT 1861, 59–60. A polgárok valószínűleg megszerezték az érsek legalább hallgatóságos beleegyezését, így a több mint tízszer annyi Nagyszombatba idézett személy helyett csak 39-en indultak Nagyszombatba máj. 26-án. Ezeknek körülbelül egyharmada volt katolikus, akik közül a borbély és a gyógyszerész az érsek engedélyével azonnal vissza is mehetett Pozsonyba. RIMANDUS 1673, 54–58., LIEBERGOTT 1861, 59–60., vö. MARKUSOV SZKY 1896, 90., ŠÁTEK 1948, 122.

¹¹⁰ RIMANDUS 1673, 63.

¹¹¹ RIMANDUS 1673, 63., vö. LIEBERGOTT 1861, 60. Liebergott Christoph Spindleren kívül hat hitehagyó lutheránust említ név szerint.

¹¹² RIMANDUS 1673, 58–68. és LIEBERGOTT 1861, 59–61.

¹¹³ RIMANDUS 1673, 70., vö. ŠÁTEK 1948, 127.

polgárság megfélemlítését. A per és az említett polgárok nagyszombati fogva tartása megteremtette a templomok és az iskola elvételéhez ideális körülményeket és közhangulatot.¹¹⁴

Július 17-én Kollonich kamaraelnök és Nigrelli megtették a kellő előkészületeket.¹¹⁵ A két protestáns forrás a július 18-i eseménysort ugyanazon kézirat alapján ismerteti, amelyet egy magát meg nem nevező (evangélikus) szemtanúnak tulajdonítanak.¹¹⁶ A templomelvételekről ismert másik narratív forrás a jezsuita *historia domus* beszámolója.¹¹⁷

Az épületek elvétele alighanem Kollonich elképzelése szerint történt meg, aki a polgárok ellenállásának megtörésére korábban is a katonai beavatkozást sürgette. Az akcióban a kamaraelnök mint a hatalom képviselője központi szerepet vállalt. Az eljárást bizonyára részletesen kitalálták és előre megbeszélték, így szimbolikus jelzésekben is bővelkedő látványos erődemonstrációnak is kitűnő volt.¹¹⁸ Július 18-án hajnali 3 órakor a Pozsonyba beszállásolt hat gyalogos század trombitaszó nélkül sorakozott fel Nigrelli vezetésével – a kapitányok között, saját csapataik élén Schütz és Geymann is jelen voltak. Utóbbiak a *Schlossergässén*¹¹⁹ és a gabonapiacon álltak fel, Nigrelli négy Pio-százada pedig a főtérrre vonult reggel 4 és 5 óra között. A városban kijárási tilalmat rendeltek el. A katolikus tanácsurak és néhány katolikus polgár már reggel 4 órakor a kamaraelnök házánál gyülekeztek, majd 6-kor Pesty András országbírói ítélőmesterrel együtt az ún. Zöldszobába (*grüne Stübel*) mentek.¹²⁰ Rövidesen megjelent Kollonich Lipót is nagy számú kanonokkal és kamarai tisztviselővel együtt. Pestyt elküldték az evangélikus plébániaépületbe, hogy a két lelkészt idézze a Zöldszobába. A prédikátorok meg is jelentek, és mivel a kulcsok hollétéről nem tudtak, 50 katona az iskolaépülethez kísérete őket, hogy Christian Piringer lelkészsegéddel együtt térjenek vissza. A három egyházit a Zöldszobában újra faggatni kezdték, de a kulcsokat nem tudták átadni, mert a polgárok azokat a kivételes helyzet miatt elvették Piringertől. Így reggel 9 órakor újra 50 katona kísérete őket az iskola előtti piactérre. Itt a kamaraelnök így szólt: „*Nun so kommt!*”, és utasította a jelen levő (erre a célra odarendelt) lakatosokat és

¹¹⁴ RIMANDUS 1673, 68–77., LIEBERGOTT 1861, 61–65.

¹¹⁵ A Haditanács már jún. 8-án utasította Nigrellit, hogy Szelepcsényinek és Kollonichnak annyi katonát bocsásson rendelkezésére, amennyit kérnek. SZABÓ 1959, 147. (182. sz.)

¹¹⁶ LIEBERGOTT 1861, 62–63., RIMANDUS 1673, 163–166. (Dd memoriáléhoz csatolt A melléklet: az erőszakos templom- és iskolaelvétel eseménysora, 1672. júl. 18.). A két szöveg – apró különbségeket leszámítva – szó szerint egyezik. Rimandus a történetek ismertetésekor is utal erre a mellékletben közölt forrására, vö. RIMANDUS 1673, 77.

¹¹⁷ *Historia domus*, 14–17.

¹¹⁸ Érdekes lenne az eseménysor ilyen szempontból való vizsgálata is, mert a hazai városok reprezentációjának, szimbólumainak forrásanyaga nem túlzottan gazdag. A témában l. H. NÉMETH 2010.

¹¹⁹ ORTVAY 1905, 452–454. (Rómer Flóris-utca).

¹²⁰ A forrásokban *grüne (griene) Stübel*ként vagy *Domus Viridisként* emlegetett Zöldszoba a városi polgárok által birtokolt épület volt, amelynek pincéjében városi bort tároltak, és ezeket ki is mérték. A 16. században országgyűlések, tanácskozások, ünnepélyek, színelőadások helyszíne. 1648-ban felújították, 1671-ben itt ülésezett az a rendkívüli törvényszék, amely Bónis Ferencet felségstértésért fej- és jószágvesztésre ítélte. Vö. MAJOROSSY 2011, 123. és ORTVAY 1905, 645–646. (Zöldszoba-utca).

ácsokat, hogy nyissák ki az iskola kapuját. Mivel a kaput mindkét oldaláról vaspántok rögzítették, végül egy ácslegény csákánnyal verte be az ajtót. Az épületbe Kollonich után a három egyházit kísérő katonaság is benyomult, majd az iskolaudvarról nyíló hátsó templomajtóhoz mentek. Ezt lakatossal nyitatták ki, így jutottak be a templomba. Az alamiznásperselyt Kollonich felnyitatta, tartalmát a katonaságnak adta zsákmányul, majd a templomnak a főtérre nyíló kapuját belülről szintén lakatossal nyitatta ki. Végül elsőként lépett ki a főkapun, utána a katonák által kísért lelkészek és a segédlelkész. A menet a *Kirchengäßchenen*¹²¹ át a magyar–szláv evangélikus templomhoz vonult, amelynek ajtajait szintén kalapáccsal és csákánnyal nyitották ki. Visszafelé jövet lefoglalták a Nádasdy-, Fischer-, Karner- és Auer-házakat is. Végül a három egyházit a városháza börtönébe, a *Löwengruben*be zárták.¹²² A kamaraelnök visszatért házába, a hat kivezényelt gyalogos század pedig trombita- és dobszó közepette elvonult, az iskolában és a templomokban erős őrséget hagyva hátra. Az addig óvatosságból zárva tartott városkapukat délelőtt 11 órakor újra kinyitották. Délutánra a polgárokat a Zöldszobába idézték, ahol a nagyszombati ítéletet olvasták fel nekik.

A lelkészek közül David Titiust Nagyszombatban vetették börtönbe az ítélethirdetés napján. Itt sikertelenül próbálták áttéríteni, bár megfélemlítés céljából június 18-án az érsek halálra is ítélte.¹²³ A három lelkésszel és Piringerral is az volt Szelepcsényi, illetve Kollonich célja, hogy rábírák őket, hogy önként vonuljanak száműzetésbe.¹²⁴ Ezt azonban nagyon nehezen tudták elérni. A templomelvétel napján bebörtönzött két lelkész ártatlanságát még maga Kollonich is többé-kevésbé elismerte, ő leginkább a lelkészszegédre haragudott – akit ezért kezdetben vasra is veretett –, mert neki tulajdonította, hogy a templomok kulcsait végül is nem tudta megkaparintani.¹²⁵ Az egyháziakat hosszas huzavona után augusztus elejére sikerült rákényszeríteni, hogy hagyják el a Magyar Királyságot és az örökös tartományokat. Reiser és Sutorius augusztus 4-én hagyták el Pozsonyt, Titiust szeptember 13-án engedték el nagyszombati fogságából, ezután távozott az országból.¹²⁶ Távozásuk előtt Pozsonyban Reiser, Sutorius és Piringert a plébániára engedték, hogy kiválaszthassák azt a fejenként 12 könyvet,

¹²¹ Valószínűleg a későbbi Orsolya-utcával (*Ursulinergasse*) azonosítható, vö. ORTVAY 1905, 396–397.

¹²² A városháza pincéjében levő börtönt *Löwengrubenként* (Oroszlánverem) említik a források. Vö. ORTVAY 1905, 111.

¹²³ RIMANDUS 1673, 66–69., LIEBERGOTT 1861, 61. Titiust a polgároktól elválasztva külön börtönbe zárták, egy koszos, sötét, bűdös és szűk szobácskába az érseki udvar mögött.

¹²⁴ A három egyházit már június folyamán is többször idézték be a káptalan elé, hogy (tanúkként) kihallgassák őket, a polgárok azonban lelkészeiket csak többedszeri hívásra engedték megjelenni az érsek előtt. Vö. SÁTEK 1948, 128.

¹²⁵ Reiser már július 19-én megüzente a börtönből Kollonichnak, hogy ő, Sutorius és Nagyszombatban Titius is ártatlanul vannak börtönben, és a nagyszombati bíróság előtt is azért nem jelentek meg (ti. Reiser és Sutorius), mert azt a pozsonyi polgárok ellenezték; a márc. 18-i esethez (a *Weibertumulthoz*) sem volt közük, nem tudtak Vitnyédi kiszabadításáról és a polgárok ellenállásáról sem, a templomok és az iskola kulcsai pedig nem az ő őrizetükben voltak – ezeket akkor sem tudták volna átadni, ha ez szándékukban állt volna. RIMANDUS 1673, 175. Rimandus külön fejezetet (XII.) szentel a Pozsonyban fogva tartott lelkészek sorsának, vö. RIMANDUS 1673, 171–196. Ezt valószínűleg Christian Piringert segédlelkész írta, vö. MARKUSOVSKY 1896, 74.

¹²⁶ Vö. RIMANDUS 1673, 79., MARKUSOVSKY 1896, 91.

amelyet magukkal akartak vinni. Javaikat csak később vitték utánuk feleségeik és gyermekeik. A Pozsonyban maradt többi könyvet, az evangélikus gimnázium egész könyvtárát és más ingóságokat lefoglaltak, majd a könyvtárat később a jezsuita kollégium kapta meg.¹²⁷

A Nagyszombatban július és augusztus folyamán is fogságban tartott pozsonyi polgárokat – köztük Liebergottot is – augusztus 23-án engedték szabadon. Mindannyiukkal kötelezvényt íratnak alá. Ebben elismerték bűnrészességüket Vitnyédi Jánosnak a császári őrségtől való erőszakos elragadásában és azt ezt követő pozsonyi tumultusokban. Tudomásul vették, hogy a nagyszombati rendkívüli törvényszék hűtlenségért jogszerűen fej- és jószágvesztésre ítélte őket, és hogy távollétükben felbecsülték a javaikat. Továbbá, hogy egyedül a helytartónak és az értük közbenjáró magas rangú személyeknek köszönhetik szabadulásukat, és a későbbiekben a Magyar Kamarának és őfelségének feltétlen engedelmességgel tartoznak. Ha ezt mégis megszegnék, az ítélet bármikor további indoklás nélkül végrehajtható rajtuk.¹²⁸

Szelepcsényi és Kollonich az evangélikus egyházi épületek elvételével és a polgárok elítélésével az ellenreformáció útján jelentős lépést tettek előre.¹²⁹ Ez azonban rövid távon a katonaság beavatkozása, hosszabb távon pedig a jezsuiták jelenléte nélkül nem lehetett volna sikeres.¹³⁰

A katolikus használatbavétel

Kollonich az újonnan a kamara kezelésébe vett egyházi épületeket a katolikus egyház használatába kívánta juttatni. Az uralkodó jóváhagyását is megszerezte, hogy a nagyobb templomot és a gimnáziumépületet további polgárházakkal és ezek tartozékaival együtt a pozsonyi jezsuiták kaphassák meg. Az evangélikus német templom felszentelésének napjával szeptember 8-át, Kisasszony ünnepét tűzték ki. A Szent Márton-templomból Kollonich, Szelepcsényi és a teljes klérus részvételével látványos körmenetben ereklyéket vittek át az előző napon előkészített főtéri templomba. A menetben zenészek, a jezsuita gimnázium diákjai és a helyi lakosság is nagy számban vett részt. A volt evangélikus templomban először a kamaraelnök mondott ünnepi beszédet, majd a szentelést az érsek végezte el. Ennek látványos előkészítéséül előző nap vörös keresztet – szentelési keresztet – festettek az oszlopokra és pillérekre. A templomban (ideiglenesen)

¹²⁷ RIMANDUS 1673, 191–195., vö. SCHÖNVITZKY 1896, 101.

¹²⁸ LIEBERGOTT 1861, 66–67., vö. MARKUSOVSKY 1896, 97.

¹²⁹ Az ellenreformációs törekvések már a templomok elvétele előtt is nyilvánvalóak voltak; pünkösdkor (jún. 5.) például Szelepcsényi kötelezte a pozsonyi céheket az ünnepi körmeneten való megjelenésre, az ezt megtagadó evangélikus molnárokat pedig később felelősségre is vonták. ŠÁTEK 1948, 125. (43. jegyz.)

¹³⁰ A Haditanácsnak már július folyamán jelentette Nigrelli a pozsonyi templomok elfoglalását, aminek kapcsán később valamiféle ellentét lehetett közte és a kamaraelnök között. Ez késleltette a templomok felszentelését, de a Haditanács közbejöttével rövidesen megoldódhatott. SZABÓ 1959, 153–157. (199., 200., 215., 217. sz.)

egy ezüst oltárt is elhelyeztek. A szentelési ünnep végén a díszes menet trombita- és dobszó kíséretében vonult vissza a Szent Márton-templomba, ahova a liturgikus eszközöket és ruhákat is visszavitték. A szertartáson – kíváncsiságból – számos lutheránus is részt vett, de semmi zavargás nem történt, aminek részben a készenlétben álló császári katonaság jelenléte lehetett az oka.¹³¹

A jezsuita *historia domus* külön magyarázattal szolgál a templom új titulusáról is. Az evangélikusok által Szentháromság patronátusa alá helyezett egyházat sokan Mária tiszteletére kívánták volna felszenteltetni. Az uralkodó azonban az evangélikusok gúnyolódásától tartva – nehogy azt mondhassák, hogy a katolikusok a Szűz Máriát jobban tisztelik, mint ők a Szentháromságot – e helyett a második isteni személy, a Megváltó, Szent Salvator pártfogásába kívánta ajánlani a templomot.¹³²

A német templom után, szeptember 14-én felszentelték a magyar–szláv templomot is, a Szeplőtelen Fogantatás titulusára. Habár ezt az épületet később az orsolyiták kapták meg, jelzésértékű, hogy a harangokat a Szeplőtelen Fogantatás, Xavéri Szent Ferenc és Keresztelő Szent János oltalmába ajánlották.¹³³

Bár a jezsuiták az épületeket a kamaraelnöktől formálisan csak 1673 januárjában kapták meg használatra, a szabályos uralkodói donáció pedig 1677-ig váratott magára, valójában már a felszentelés után igyekeztek ellátni az újonnan katolikus birtokba jutott templomot.¹³⁴ A helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás szándéka ebben is megnyilvánult. A Salvator-templomban az evangélikusok korábbi prédikációinak időpontjaiban, reggel 7 és 9 órakor tartottak buzdító beszédet (ún. *concio*), így a plébániatemplomban tartott reggel 8 órás misével sem ütköztek ezek az alkalmak. November 20-tól napi három misét is tartottak, amelyek közül a másodikon orgonával kísért német népénekeket is énekeltek, hogy a lutheránusok számára vonzóbbá tegyék. Télen végül a reggel 7 órai miséket a sötétség, illetve a tűzveszély miatt nem tartották meg.¹³⁵

A templomok mellett a városi ispotályban is a jezsuiták vették át a lelkipásztori szolgálatot, ahol 1673 pünkösdjéig hetente két térítő beszédet (*conferentia controversistica*) tartottak. Az ispotálybeli negyvenegynéhány evangélikus közül ennek hatására többen áttértek, többen elhagyták az intézményt, és csak nyolcan maradtak protestánsok. Az

¹³¹ *Historia domus*, 18., RIMANDUS 1673, 196–197. A templom felszentelésére készült az a német gúnydal, amelyet a tanulmány elején idéztem: RIMANDUS 1673, 198–199.

¹³² Az evangélikusok a templom belsejében a tetőre korábban egy, a Szentháromságot dicsőítő disztichonos feliratot is festettek, amit a felszenteléskor nyilván nem akartak eltávolítani: „*Sancta Trias domus haec tibi sacra est Numine nomen, / Et tua conserva dogmata Sancta Trias!*” *Historia domus*, 20., vö. MARKUSOVSKY 1896, 43. A Szent Megváltó titulus azért is tűnt szerencsés választásnak, mert a gimnáziumot a lutheránusok már alapításakor a Megváltó pártfogásába helyezték, amiről egy, az iskola kapujánál elhelyezett felirat tanúskodott. Vö. *Historia domus*, 20. A feliratot idézi: MARKUSOVSKY 1896, 45–46., SCHÖNVITZKY 1896, 122.

¹³³ *Historia domus*, 19. Az orsolyita templomra I. ORTVAY 1905, 398. A Xavéri Szent Ferencnek szentelt harangot 1673. márc. 17-én átvitték a Salvator-templomba, ahol Szent Ignác nevére újraszentelték, vö. SCHÖNVITZKY 1896, 125.

¹³⁴ Kollonich 1673. jan. 1-i adományára és a királyi adománylevelre I. SCHÖNVITZKY 1896, 123.

¹³⁵ *Historia domus*, 21.

ispotály látványos katolizálásához Kollonich személyesen is hozzájárult, aki oda ellátogatva megáldoztatta a betegeket és alamizsnát osztott.¹³⁶

Az új jezsuita telep, a majdani Salvator-kollégium létrejöttéhez az épületek mellett szükség volt a bőkezű jótévedők segítségére is. Kollonich mellett kezdetben Kissevich-Horváth György kamarai tanácsos¹³⁷ felesége, Rakoviczky Franciska emelkedett ki, aki díszes, piros színű menyasszonyi ruháját adományozta a templomnak kazula készítésére több szövet és liturgikus eszköz kíséretében. Bornemiszné (valószínűleg Bornemiszta Ferenc kamarai tanácsos¹³⁸ neje) pedig karácsony napjára saját kezűleg tisztította le és díszítette fel az ezüst oltárt.¹³⁹

A felújítás során a templomra kis tornyot építettek, a karzatot átalakították. 1699-ben Kollonich rakta le az új főoltár és az új kollégium alapköveit. A Nádasdy- és Fischerházak helyén felépülő kollégiumépület 1713-ra készült el, az őszi átköltözés után pedig a főtéri rezidencia kollégiumi rangra emelkedett, amelynek függésében működött tovább a Káptalan utcai rezidencia.¹⁴⁰

A jezsuiták az oktatáson kívül továbbra is nagy figyelmet fordítottak a reprezentatív eseményekre. A volt evangélikus gimnázium színpadán 1674-ben tartottak egy előadást, de valószínűleg a terem szűkös mérete miatt később nem használták ezt a teátrumot. Ellenben 1673-ban már a tartományfőnök engedélyével – az országban egyedülálló módon – a Salvator-templomon belül alakítottak ki egy színpadot, amelynek nézőtere 7-800 főt is be tudott fogadni.¹⁴¹ A jezsuita vezetésű társulati élet a század utolsó évtizedeiben is jelentős maradt.

Az 1672 első félévében történt események után bizonyára senkinek nem jelentett meglepetést, hogy az evangélikus egyháztól és néhány lutheránus polgártól elvett javak legnagyobb részt a jezsuiták használatába kerültek. Az eseménytörténetben mégsem tűnnek fel a páterek. Rimandus és Liebergott beszámolóí név szerint egyetlen rendtagot sem említenek. A társaság vagy a diákjaik csupán egy-egy rémhírben fordulnak elő, ami szintén amellett szól, hogy aktívan nem vettek részt az erőszakos eljárásban. Az mégis döntő fordulatot hozott pozsonyi tevékenységükben, mert – ahogy Sárospatakon – Pozsonyban is egy békés térítő folyamatot szakított meg a katonaság beavatkozása.¹⁴² A világi hatalom támogatásával folyó további munkájukat ugyan az alkalmazkodás stratégiája jellemezte, mégis minőségileg más pozícióba, fölénybe kerültek a városon belül. Ennek a változásnak az előszele és maga a templomelvételek folyamata érthetően

¹³⁶ *Historia domus*, 19.

¹³⁷ Kissevich-Horváth György, a Magyar Kamara tanácsosa 1669, 1687, vö. EMBER 1946, 132.

¹³⁸ Bornemiszta Ferenc, a Magyar Kamara tanácsosa 1675, vö. EMBER 1946, 132.

¹³⁹ *Historia domus*, 22., vö. SCHÖNVITZKY 1896, 123. A Bornemiszta család 1673 elején is fontos pártfogói szerepet játszott, amikor az iskolaépület és a Nádasdy-ház legszükségesebb átalakítása után az új telepre költöző első két pátert négy hónapig élelmezte. Uo., 124. További adományokról és jótévedőkről l. Uo., 125.

¹⁴⁰ SCHÖNVITZKY 1896, 123–132.

¹⁴¹ STAUD 1983, 667.

¹⁴² Vö. PÉTER 1995a, 199.

idézett elő erősödő jezsuitaellenes hangulatot.¹⁴³ Sőt, az evangélikusok utólag is a templomelvétel egyik legfontosabb okának látták, hogy a pátereknek nem volt saját templomuk a városban.¹⁴⁴ Az általuk említett további érvek között a rebellió vádja mellett helyet kapott az evangélikus gyülekezet virágzó élete és a lutheránus prédikátorok nagy tekintélye is.

Az utolsó érv különösen érdekes. Az 1672. évi eseményeket közvetlenül megelőző időszakban ugyanis bizonyos jelek arra utalnak, hogy az egyháziak és a gyülekezet között valamiféle ellentét alakult ki.¹⁴⁵ Erre utal egyrészt Johann Piringer (Püringer) iskolai rektor személye. Pozsonyban egy pék fiaként született, 1646-tól Besztercebányán, majd Eperjesen volt tanító, de állásáról önként lemondott, majd Modor város jegyzője lett. Később a pozsonyi gimnázium konrektora, majd 1669-ben – elődje, Elias Thomae Boroszlóba való távozása után – rektora lett.¹⁴⁶ A húszévnnyi szolgálat és több évnnyi rektori tevékenység után az iskola éléről távozó Thomae hiányát valószínűleg a gimnázium és a gyülekezet is megérezte.¹⁴⁷ Johann Piringer öccse, a már említett Christian pozsonyi konrektor és lelkészsegéd valószínűleg bátyjánál nagyobb megbecsülésnek örvendett. Másrészt a lelkészek túlzottan nagy tekintélye és hatalma szült visszatetszést a hívekben. Ennek emblematikus példája volt, hogy egy üvegfüvőtől 1670-ben azért tagadták meg az egyházi temetést, mert már több éve nem járult úrvacsorához. A felháborodott gyülekezeti tagokat Titius és lelkésztársai a zárt templomajtók mögött feddték meg.¹⁴⁸ Ez az eset később a pozsonyiak elleni „rebellisvád” egyik alapját képezte (a zárt gyülekezés miatt).¹⁴⁹ Szelepcsényi és Kollonich támadása tehát akkor érte a pozsonyi evangélikus egyházat, amikor egyidejűleg valamiféle belső válságnak a jeleit is lehetett tapasztalni.

¹⁴³ Erre itt csupán két esetet idézek: az 1672. febr. 8-i, fentebb említett rémhírt arról, hogy éjszaka jezsuita diákok akartak titkon behatolni az evangélikus gimnázium épületébe, illetve szintén Rimandusnak azt a márc. 19-i megjegyzését, amely szerint Spindler tanácsos a jezsuiták hatására lett „hitehagyó”. RIMANDUS 1673, 34., 44.

¹⁴⁴ RIMANDUS 1673, 22–23.

¹⁴⁵ A Péter Katalin által Sárospatak esetében feltárt konfliktusnál ez feltehetően jóval szerényebb volt, de mindenképpen figyelemre méltó. Vö. PÉTER 1995a, 196–198.

¹⁴⁶ Vö. MARKUSOVSKY 1896, 73. Elias Thomae tevékenységéről I. Uo., 71–72. Johann és Christian Piringer a rektori, illetve a segédlelkészi állást, Daniel Wilhelm Moller pedig a szubrektori tisztséget egyaránt Thomae távozása után foglalták el. Ebből az alkalomból a pozsonyi iskola diákjai nyomtatásban is megjelent köszöntő verseket és beszédek is írtak – vö. RMNy IV. 3595. sz., 3598. sz. – és a pozsonyi gimnázium pártfogói is nyomtatott üdvözlő verssel köszöntötték az új tisztségviselőket, vö. Uo., 3601. sz.

¹⁴⁷ Erre utal, hogy távozása alkalmából nyomtatott üdvözlő versekkel köszöntötte Johann Piringer és Anton Reiser – RMNy IV. 3596. sz., 3606. sz. – és az iskola tanulói, vö. Uo., 3599. sz. Thomae távozásának oka valószínűleg betegsége volt, mert egy másik – szintén kiadott – beszédében Reiser a betegségből való felgyógyulását köszöntötte, vö. Uo. 3605. sz.

¹⁴⁸ Vö. RIMANDUS 1673, 23., *Historia domus*, 1.

¹⁴⁹ Vö. MARKUSOVSKY 1896, 81.

Összegzés

Szelepcsényi György érvelése kezdettől fogva jogi alapon állt.¹⁵⁰ Szerinte már a templomok és a gimnázium felépítése is jogszerűtlen volt, mert az épületeket királyi telken húzták fel, ráadásul II. és III. Ferdinánd, valamint I. Lipót tiltásai ellenére.¹⁵¹ Érvelése mögött a 17. század végére már a magyarországi várospolitikában is előtérbe kerülő megfontolás állt, amely szerint a szabad királyi városok az uralkodó birtokai, aki – főképp gazdasági okokból – be is avatkozhat működésükbe, az adófizetés hatékonyabbá tétele céljából ellenőrizheti belügyeiket, pénzügyeiket. Emellett a vallási szempont is megjelent, amelynek hangsúlyozása az uralkodó mellett főképp a katolikus klérushoz kötődött. Szelepcsényi mindvégig meg is maradt jogi álláspontján, és bár a katonai beavatkozást nem utasította el, de a hadsereg fellépésénél személyesen nem volt jelen. A pozsonyi polgárok ellen Nagyszombatban lefolytatott per is valószínűleg az ő ötlete volt, az ott felhozott vádak pedig maga gyűjthette össze a bírósági eljárás szükségességének bizonyítására.

Kollonich Lipótnak Szelepcsényihez fűződő ellentmondásos viszonya ismeretes, előbbi a pozsonyi helyzetet is teljesen más módon kívánta megoldani.¹⁵² Az ő türelmetlenségét valószínűleg az váltotta ki, hogy a polgárok – a császári parancs hiányára hivatkozva – mindvégig ragaszkodtak ahhoz, hogy nem adják át a templomkulcsokat. A befolyásos főpap a pozsonyiak által kívánt uralkodói parancsot – I. Lipót óvatossága miatt – nem tudta kieszközölni, ellenben el tudta érni, hogy a Haditanács megfelelő támogatást nyújtson az ellenállás megtöréséhez. 1672 márciusától ő is többször sürgette a kulcsok átadását és a „rebellis” polgárok neveinek összeírását.¹⁵³ Döntő szerepe volt az újabb császári csapatok, a Herberstein-századok Pozsonyba irányításában, és bizonyára nagy befolyása volt a pozsonyi eseményekről Bécsben, az udvarban kialakult véleményre is. Míg a nagyszombati per Szelepcsényi ügye volt, Kollonich vezényelte le a július 18-i templomelvételi akciót, amely az egykor katonai pályán induló püspök személyiségéhez is jól illett. Erről emblemikus Liebergott megjegyzése: Kollonich leírhatatlan kegyetlenségével történt meg, akiben semmi püspöki méltóságra utalót nem lehetett felfedezni, és úgy járt el, mint egy zsarnok.¹⁵⁴

A pozsonyi eset körülményeiben nem lehet figyelmen kívül hagyni a Wesselényi-mozgalom és a protestánsok összességére kiterjesztett rebellisvád szerepét, amit valószínűleg erősített az 1672. évi felső-magyarországi felkelés is.¹⁵⁵ A polgárok ezt bizo-

¹⁵⁰ Életére további irodalommal l. TUSOR 2003. Politikai szerepéről, Kollonich Lipóttal és Pálffy Tamással való ellentmondásos kapcsolatáról l. BENCZÉDI 1975, különösen 491–494.

¹⁵¹ Vö. *Historia domus*, 2.

¹⁵² Életére további irodalommal l. LAKATOS 2003, valamint MAURER 1887.

¹⁵³ Vö. pl. RIMANDUS 1673, 45., LIEBERGOTT 1861, 52–53.

¹⁵⁴ LIEBERGOTT 1861, 61.

¹⁵⁵ Ennek körülményeiről és a (kisszebeni) protestáns lelkészek ebben játszott szerepéről l. MICHELS 2013.

nyára éppúgy érzékelték, mint az ellenük eljáró két főpap.¹⁵⁶ Azonban már a konfliktus kitörésekor egyértelművé kívánták tenni és mindvégig hangsúlyozták az uralkodóhoz való hűségüket. Erre vall, hogy a tanács végül is kiadta a katonaság kezéből kiszabadított Vitnyédi Jánost Pálffy Miklós várparancsnoknak, valamint hogy az érseki küldöttekkel való tárgyalásokkor mindig arra hivatkozva kértek haladékot, hogy követeik az uralkodónál vannak és az ő parancsát várják az ügyben. Stratégiájuk annyiban sikeres is volt, hogy az ügyet sikerült hosszan elhúzni, és hogy a polgárságra az evangélikus egyházi javak elvesztése mellett sem mértek megsemmisítő csapást: nem kényszerültek tömeges kivándorlásra. A lutheránusok másik fő érvükkel a szabad vallásgyakorlatot biztosító törvényekre hivatkoztak.¹⁵⁷ De ezek – amint ismert – 1670-től kezdve már nem tudtak gátat szabni az ellenreformáció folyamatának.

A templomok és az iskola elvétele, végső soron a pozsonyi evangélikus gyülekezet megsemmisítésének szándéka részben sikeres volt. A lutheránus javak elvételével a fellendülő katolikus egyház nagyon fontos új pozíciókat nyert a Magyar Királyság kormányzati központjában, ami a városi térben is látványos változásokat eredményezett. Az evangélikus gyülekezet azonban nem szűnt meg, a 18. század elejétől fokozatosan újra fejlődni kezdett. A felső-magyarországi példákhoz¹⁵⁸ hasonlóan a pozsonyi templomelvételekor is megvalósult az egyházi és világi (kamarai) kormányzat, valamint a katonaság együttműködése, ami elsősorban a történéseket mozgató két főpap személyével magyarázható. Az eseménysor egyúttal a protestáns gyászévztizednek is fontos mozzanata, a későbbi protestánsellenes perekkel, a gályarabperrel való viszonyát további kutatásoknak kell majd feltárniuk. Ehhez adhat támpontot ez az esettanulmány is.

Bibliográfia

Kéziratok és korabeli nyomtatott források, forráskiadványok

Historia domus

Historia prima huius domus ad S. Salvatorem Societatis Jesu. Egyetemi Könyvtár (Budapest), Kézirattár, Ab 98.

LIEBERGOTT 1861

LIEBERGOTT, Johann: Die Wegnahme der Kirche. Aus dem Tagebuch des Augenzeugen Johann Liebergott. In: LICHNER 1861, 43–95.

Matrica gymnasii Posoniensis

Matrica gymnasii Posoniensis ab anno 1650, usque ad annum 1725. Esztergom, Főszékeskáptalani Könyvtár, Coll. Batthyány. Cat. IX. Lit. Tit. I. f.

¹⁵⁶ Vö. a Rimandus által is említett 4. és 5. okkal: a rebellió vádjá, illetve a magyar mágnások nyugtalankodása miatt nagyszámú felső-magyarországi nemes letartóztatása. RIMANDUS 1673, 22–23.

¹⁵⁷ 1608: (k. e.) 1. tc. és a későbbi vallásügyi rendelkezések, különösen: 1647:6–14. tc.

¹⁵⁸ Vö. MIHALIK 2010.

POGNER 1861

POGNER, Johann: Verzeichniß. Wie wir im Namen Gottes zu dem Gebäu unserer evangelischen Kirche allhier zu Presburg einen Anfang gemacht, und was sich dabei für Widerwärtigkeiten begeben und zugetragen haben; durch mich, Johann Pogner, unser Nachkommen zu einer Nachrichtung, so viel mir bewußt ist, verzeichnet und hinterlassen. In: LICHNER 1861, 1–42.

REISER 1673

[REISER, Anton]: *Auffrichtig-vertrauliches Gespräch zwischen Treulieb und Freymund von dem Reformation-Werck zu Preßburg in Ungarn.* [s.l.], [1673]

RIMANDUS 1673

RIMANDUS, Reinmundus [MOLLER, Daniel Wilhelm]: *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust, das ist, Warheits-gegründete Anzeig, wie, und auff was Weise, zu Preßburg, in der Nider-Ungarischen Haupt-Stadt, einer daselbst sich befindenden Unkatholischen Gemeinde, anfangs Kirchen- und Schul-Possess disputirlich gemacht, und endlich, nach mehr als halb-jähriger Action, mit gewehrter Hand ab- und eingenommen worden, Männiglich zu beständiger Nachricht und wahrhaftem Unterricht, in öffentlichen Druck gegeben.* [s.l.], 1673.

VD17

Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts. (<http://www.vd17.de/> – 2013. febr. 25.)

Szakirodalom

BAADER 1824

BAADER, Clemens Alois: *Lexikon verstorbener baierischer Schriftsteller des achtzehnten und neunzehnten Jahrhunderts.* Augsburg, 1824 (a Bayerische Staatsbibliothek honlapján: <http://personen.digitale-sammlungen.de/pnd/start.html> – 2013. ápr. 2.)

BENCZÉDI 1975

BENCZÉDI László: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén. *Történelmi Szemle* 18(1975), 2–3. sz., 489–502.

BENCZÉDI 1980

BENCZÉDI László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685).* Budapest, 1980. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 91.)

BÍRÓ 1986

BÍRÓ Péter: Vitnyédy János francia verse 1663-ból. *Irodalomtörténet* 68(1986), 3. sz., 747–753.

CHOBOT 1915

[CHOBOT Ferenc]: *A váci egyházmegye történelmi névtára.* Első rész. Vác, 1915.

DÉNESI 1998

DÉNESI Tamás: Missziótól a kollégiumig. Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig. *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 9(1998), 3–4. sz., 87–115.

EMBER 1946

EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. 1.)

FALLENBÜCHL 1988

FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai.* Budapest, 1988.

FALLENBÜCHL 1994

FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest, 1994.

FALLENBÜCHL 2002

FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár*. Budapest, 2002. (Nemzeti Téka)

FAZEKAS 2003

FAZEKAS István: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*. Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.)

FELHŐ 1946

FELHŐ Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 24(1946), 1. sz., 209–267.

GRANASZTÓI 2004

GRANASZTÓI György: *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711*. Budapest, 2004.

HÁZI 1982

HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*. 1. köt. Budapest, 1982.

HÓMAN–SZEKFŰ IV.

HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*. (Második bővített, teljes kiadás.) IV. köt. Budapest, 1935.

HORÁNYI 1776

HORÁNYI, Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptoris editis notorum*. Pars II. Viennae, 1776.

HUBAY 1948

HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948.

JEDLICSKA 1910

JEDLICSKA Pál: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest, 1910.

KOLLÁNYI 1900

KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.

KRAWARIK 2010

KRAWARIK, Hans: Emigrationen und Ausweisungen von Protestanten aus Oberösterreich. In: *Renaissance und Reformation. OÖ. Landesausstellung 2010*. Hrsg. Karl VOCELKA, Rudolf LEEB, Andrea SCHEICHL. Linz, 2010, 347–357.

KRONES 1893

KRONES, Franz von: *Zur Geschichte Ungarns (1671–1683) mit besonderer Rücksicht auf die Thätigkeit und die Geschicke des Jesuitenordens*. Wien, 1893.

LAKATOS 2003

LAKATOS Adél: Kollonich Lipót. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, 2003, 319–325.

LICHNER 1861

Johann Pogner's Verzeichniß über den Bau der evangelischen Kirche in Presburg von 1636 bis 1638 und Johann Liebergott's Tagebuch von den Verfolgungen der Evangelischen in den

Jahren 1672 bis 1683 nach den Handschriften der evang. Bibliothek mit Urkunden. Hrsg. Paul LICHNER. Presburg, 1861.

LUKÁCS IV.

LUKÁCS, Ladislaus: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.* Vol. IV. (1666–1683). Romae, 1990.

MAJOROSSY 2011

MAJOROSSY Judit: A foglalkozás topográfiája. A társadalmi tértől a személyes térig: a társadalmi mobilitás térbeli elemei a 15. századi Pozsonyban. *Korall* 12(2011), 45. sz., 102–135.

MaMűl XII.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. XII. köt. *Teutsch-vízjel.* Szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, 2011.

MARKUSOVSKY 1896

MARKUSOVSKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával.* Pozsony, 1896.

MAURER 1887

MAURER, Joseph: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und Wirken.* Innsbruck, 1887.

MICHELS 2013

MICHELS, Georg B.: Az 1674. évi pozsonyi prédikátorper történetéhez. Protestáns lelkipásztorok harca az erőszakos ellenreformációval szemben. *Történelmi Szemle* 55(2013), 1. sz., 55–78.

MIHALIK 2010

MIHALIK Béla Vilmos: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. *Fons* 17(2010), 3. sz., 255–320.

MIHALIK 2012

MIHALIK Béla: Sacred Urban Spaces in Seventeenth-Century Upper Hungary. *Hungarian Historical Review*. 1(2012), no. 1–2., 22–48.

NDB

Neue Deutsche Biographie. (a Bayerische Staatsbibliothek honlapján: <http://bsnbd.bsb.lrz-muenchen.de/impressum.html> – 2013. ápr. 2.)

H. NÉMETH 2005

H. NÉMETH István: Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk. CZOCH Gábor, KOCsis Aranka, TÓTH Árpád. Pozsony, 2005, 210–229.

H. NÉMETH 2008

H. NÉMETH István: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban (16–17. század). In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk. KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz. Budapest, 2008, 79–92.

H. NÉMETH 2010

H. NÉMETH István: Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, 2010, 53–62.

ORTVAY 1905

ORTVAY Tivadar: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Pozsony, 1905. (Reprint kiadás: Budapest, Püski-Regio, 1991.)

PÁLFFY 1997

PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”) *Történelmi Szemle* 39(1997), 2. sz., 257–288.

PÉTER 1995a

PÉTER Katalin: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: Uő.: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, 1995 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.), 186–199.

PÉTER 1995b

PÉTER Katalin: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Uő.: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, 1995 (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.), 200–210.

PÜHRINGER 2007

PÜHRINGER, Andrea: „Topographie der Gegenreformation” oder „Austrian Urban Renaissance”? In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. Rudolf LEEB, Susanne Claudine PILS, Thomas WINKELBAUER. Wien–München, 2007, 289–310.

RÁCZ 1889

RÁCZ Károly: *A pozsonyi véstörvénytörvényszék áldozatai 1674-ben*. Lugos, 1889. (Második, bővített kiadás.)

II. Rákóczi Ferenc emlékiratai

II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. VÁS István. Bev., jegyz. KÖPECZI Béla. Budapest, 1978. (Archivum Rákócziánium III. I.)

RIMELY 1880

RIMELY, Carolus: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*. Posonii, 1880.

RMNy IV.

Régi Magyarországi Nyomtatványok. IV. köt. 1656–1670. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2012.

ŠÁTEK 1948

ŠÁTEK, Jozef: Odobranie kostolov Bratislavským evanjelikom roku 1672. *Historia Slovaca* 6–7(1948–1949), 95–134.

SCHMIDT-BRENTANO 2006

SCHMIDT-BRENTANO, Antonio: *Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)*. Österreichisches Staatsarchiv, 2006. (Kézirat: <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> – 2013. ápr. 5.)

SCHÖNVITZKY 1896

SCHÖNVITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története*. Pozsony, 1896.

STAUD 1983

STAUD Géza: A templomtér mint színház. *Irodalomtörténeti Közlemények* 87(1983), 6. sz., 665–669.

SZABÓ 1959

SZABÓ István: Protestáns egyháztörténeti adattár az 1670–1681. évekből a bécsi hadilevéltárból. 2. közlemény. *Egyháztörténet* 2(5)(1959), 1–2. sz., 132–174.

SZARKA 1947

SZARKA Gyula: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vác, 1947. (Vácegyházmegye multjából IV.)

SZILÁGYI 1867

SZILÁGYI Sándor: *Zrínyi Péter és társai ligája s a rendkívüli törvényszékek*. Történeti rajz. Lipcse, 1867.

SZINNYEI

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1891–1914. (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> – 2013. ápr. 2.)

TUSOR 2003

TUSOR Péter: Szelepchény V. György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, 2003, 303–310.

S. VARGA 2002

S. VARGA Katalin: *„Vitetnek ítélőszékre...” Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony, 2002.

Beginning of the Catholic use of the Saint Salvator Church in Bratislava (Presßburg/Pozsony) (1672–1673)

Many elaborations deal with the so called Protestant „mourning decade” (1671–1681), but there are numerous unexplored particular cases. This study presents and analyses the history of the seizure of the German and Slavonic (Slovak) Lutheran Churches and the Evangelical gymnasium on the basis of three narrative sources: first, the printed *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust* from the Lutheran subrector Daniel Wilhelm Moller (Nuremberg?, 1673); secondly, the diary from the Bratislava-citizen Johann Liebergott; and thirdly, the *historia domus* of the Jesuits.

The strong Lutheran community of Bratislava put up hard resistance against the violent Counter-Reformation and absolutistic urban policy of Emperor Leopold I. The two churches and the gymnasium were built by the Lutherans (1636–1656). During that time, the Jesuits had a college (i.e. gymnasium) in the city from 1627, but they had a peripheral location in the urban space, and the order did not have an own church.

When the government decided that the churches and the gymnasium be transferred to the Catholics, as first step, the archbishop of Esztergom, György Szelepcsényi brought up legal arguments against the magistrate and the citizens (February–March 1672): they were accused of establishing the buildings on royal territory despite the prohibition of Ferdinand II and III. The prelate asked the citizens to present the keys of the Lutheran edifices in vain. In the second phase (April–May 1672), the resistant burghers were put on trial because of disloyalty in Tyrnau (Trnava/Nagyszombat) in front of an extraordinary court lead by the Archbishop. Simultaneously, imperial military companies were commanded to Bratislava, and took the city under military government. Then in the third stage (May–August 1672), the extraordinary court sentenced 400 Lutheran citizens (mostly in their absence) to death and loss of their properties, and ordered them to hand over the keys of the churches. The judgement was not enforced, only two dozens of burghers were detained in Tyrnau. Despite the intimidation, the magistrate did not consign the buildings. They were taken away by force with the leading of the president of the Hungarian Court Chamber, Leopold Kollonich and the participation of imperial troops. The Lutheran preachers were forced to exile.

The German Lutheran Church was consecrated on 8 September by Szelepcsényi and Kollonich. The Jesuits started to use it in January 1673. (The legal donation was made by the monarch only in 1677.) By this act, the Jesuit Order and the Hungarian Catholic Church gained a very important new position in the governmental capital, Bratislava and in the whole Hungarian Kingdom. Although the Lutheran community sustained a large damage, it had revived by the beginning of the eighteenth century.

A KÖTET SZERZŐI

- Borbély Zoltán: Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Kora újkori doktori program
- Hőnich Henrik: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Társadalom- és gazdaságtörténet doktori program
- Kádár Zsófia: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Kora újkori magyar történelem doktori program
- Kalotai Noémi: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és életmódtörténeti műhely
- Kovács Katalin Anita: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Eszmetörténeti műhely; (Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium és Kollégium)
- Kökényesi Zsolt: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Közép- és kora újkori egyetemes történelem doktori program
- Martis Zsombor: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Klasszikus szövegtudomány doktori program
- Mitropulos Anna Diána: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Kora újkori magyar történelem doktori program
- Papp Ingrid: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Klasszikus szövegtudomány doktori program
- Péter Kriszta: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Közép- és kora újkori egyetemes történelem doktori program
- Rittling László: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, Modernkor doktori program
- Szabó-Turákné Póka Ágnes: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem segédtudományai doktori program